

”מורנו” להחזיר עטרה ליושנה

סמיכה לרבנות ללא היתר הוראה

יחידה 5 בסדרת: **ברכות מיני דגן**

פת הבאה בכיסנין

יחידה מספר 5

ביחידה הקודמת התחלנו לעסוק בהגדרת 'לחם'. התמקדנו בהגדרת הלחם כ'אפוי', ובסוף היחידה נגענו בצורת הפת (מושג אליו נשוב ביחידה הבאה).
ביחידה זו נלמד על מאפים העונים על הקריטריונים של 'פת' מבחינת אפייתם וצורת הפת, אך מסיבות שונות היחס אליהם כ'לחם' תלוי בהקשר בו הם נאכלים.

פת הבאה בכיסנין

תלמוד בבלי מסכת ברכות דף מב עמוד א

רב יהודה הוה עסיק ליה לבריה בי רב יהודה בר חביבא, אייתו לקמייהו פת הבאה בכסנין. כי אתא, שמעינהו דקא מברכי המוציא. אמר להו: מאי ציצי דקא שמענא? דילמא המוציא לחם מן הארץ קא מברכיתו? - אמרי ליה: אין; דתניא רבי מונא אמר משום רבי יהודה: פת הבאה בכסנין מברכין עליה המוציא, ואמר שמואל: הלכה כרבי מונא. אמר להו: אין הלכה כרבי מונא אתמר. אמרי ליה: והא מר הוא דאמר משמיה דשמואל, לחמניות - מערבין בהן ומברכין עליהן המוציא! - שאני התם דקבע סעודתיה עליהו, אבל היכא דלא קבע סעודתיה עליהו - לא

מן הגמרא עולה ש'פת הבאה בכיסנין' היא פת ולא פת. מצד אחד, זו פת, שכן מברכים עליה 'המוציא'. מצד שני, מברכים עליה 'המוציא' רק אם קובעים עליה סעודה. מדוע שהברכה על מאכל תושפע מההקשר בו האוכל נאכל?

בכדי לברר את העניין הזה, ראשית יש להבין מהי 'פת הבאה בכיסנין'.
 רש"י מאריך כאן מה שאינו אופייני לפירושו:

רש"י מסכת ברכות דף מא עמוד ב

פת הבאה בכסנין - לאחר אכילה וברכת המזון היו רגילים להביא כיסנין, והן קליות, לפי שיפין ללב כדאמרין בעלמא (עירובין כ"ט ב) הני כיסני דמעלו לליבא, ומביאין עמהן פת שנלושה עם תבלין כעין אובליאיי"ש +עוגות, מטעמים + שלנו, ויש שעושין אותן כמין צפורים ואילנות ואוכלין מהן דבר מועט, ומתוך שנותנים בה תבלין הרבה ואגוזים ושקדים ומאכלה מועט - לא הטעינוה ברכה מעין שלש

'כיסנין' הן הקליות והאגוזים, כלומר, המאכלים שמגישים לקינוח. 'פת הבאה בכיסנין' זה סוג ה'פת' שמביאים עם הקינוח (פת הבאה עם הכיסנין). סוג הפת שמגישים בקינוח זו פת שלשים עם תבלינים, וכקינוח סביר שרש"י מתכוון לתיבול מתוק. בלשוננו היינו אומרים שמדובר בעוגיות. בהמשך נשוב למשפט האחרון בדברי רש"י, העוסק בברכה האחרונה.

אנו רגילים לברר מילים חריגות בעזרת מילון. רבי נתן מרומי (המאה ה-11 לספירתם) חיבר את המילון התלמודי הראשון המוכר לנו. נעיין בדבריו שם:

ערך - אות הכף - כסן

פירש רב האי גאון הם כעכי, והיא פת, בין מתובלת ובין שאינה מתובלת שעושים אותה כעכין יבשים וכוססין אותם בבית המשתה ושלא בבית המשתה. ומנהג בני אדם שאוכלים ממנו קימעא ורבינו חננאל פירש זה הפת עשויה כמין כיסנין מלאים סוכר ושקדים ואגוזים כמין כעכין, ולועסין אותן בבתי משתאות

וראיה לדברי הגאון 'וכל לחם צידם יבש היה נקודים' (יהושע ט ה) תרגומו וכל לחם זוודהון יביש הוה כיסנין

אנשי גבעון הלכו ליהושע לכרות ברית עם ישראל. הם ידעו שישראל לא יכרתו ברית עם יושבי הארץ, ולכן הציגו את עצמם כעם שמרחוק באו. בין השאר הם ארזו לחם ישן, כדי להראות עד כמה הוא התיישן בדרך. הפסוק אומר שהלחם היה 'יבש היה נקודים', המתורגם 'יביש הוה כיסנין'. משמע ש'כיסנין' הוא משהו מקביל ל'יבש'. מכאן רב האי גאון מסיק שהכוונה היא לכעכים. מהתיאור של מה שכוססים 'בבית המשתה' ושלא בבית המשתה' משמע שהכוונה היא לדברים כמו בייגלה וקרקרים, שאנשים רגילים לאכול במקביל לשתיית משקאות אלכוהוליים. לא אוכלים אותם לתאבון, אלא כנשנוש ובכדי לספוג את האלכוהול.

- רבינו חננאל מסביר ש'כיסנין' הוא מלשון 'כיסים'. מאפים עם כיסים ממולאים בדברים שונים. הדוגמאות של ר"ח הן סוכר שקדים ואגוזים, משמע שהכוונה היא למילוי מתוק. למדנו שלושה פירושים למילה 'כיסנין':
- רש"י: קינוח. הפת הבאה עם הקינוח.
 - רב האי גאון: יבש, פת שכוססים.
 - רבינו חננאל: כיסים, לפת יש כיסים, ממלאים אותם במילויים שונים (בדרך כלל מתוקים).

שוב לשאלה בה פתחנו: מדוע פת הבאה בכיסנין נמצאת בהלכה מיוחדת, הדומה לדיני פת אך לא לחלוטין כפת?

בית יוסף אורח חיים סימן קסח אות ז

על כרחך לומר דלאו במידי דמיקרי לחם תליא מילתא, אלא לא קבעו חכמים לברך המוציא ושלש ברכות אפילו בכזית אלא בלחם שדרך בני אדם לקבוע עליו, דהיינו עיסה שנילושה במים לבד בלי שום תערובת, אבל כל שיש בה שום תערובת ... כיוון שאין דרך בני אדם לקבוע סעודתן עליו, לא חיבוהו לברך המוציא ושלש ברכות אלא אם כן אכל שיעור שדרך בני אדם לקבוע עליו

ביחידה הקודמת התחלנו לעסוק בהגדרות של 'לחם'. מדברי הבית יוסף נראה שמדובר בסוגי פת שאכן נחשבת הלכתית כ'לחם', לישתה רגילה (עבה) ואפייתה רגילה (בתנור, לא בבישול או טיגון). מסיבות שונות, אותן התחלנו ללמוד בדברי הראשונים, את הפת הזאת לא רגילים לאכול לשובע, אלא כנספח למשהו אחר. לפי רש"י מדובר בדברים שאוכלים לקינוח סעודה, לפי רב האי גאון מדובר במאכלים שכוססים ונועדו לנשנוש. לפי ר"ח יש מקום להתלבט. אפשרות אחת היא שדבריו דומים לדברי רש"י. מכיוון שהפת ממולאת במילוי מתוק, היא נאכלת כממתק, ולא כארוחה. לחילופין ניתן להציע שהגדרת 'לחם' כוללת את היכולת של הלחם ללוות את הארוחה. אפשר להוסיף לה חומוס וטחינה, אפשר לכרוך בה גבינות, בשר או דגים. לחם שנאפה מראש עם מילוי אינו יכול ללוות את הארוחה, שהרי ללחם כזה לא מוסיפים לו דבר.

אם כך, מצד ההגדרות החיצוניות של לישתה ואפיית הפת מדובר בלחם. אך מוסיפים לו דברים, או שמייבשים אותו, באופן שהופך אותו למאפה שנאכל בהקשר מסוים, ולא כלחם שמלווה כל סעודה הקלאסי.

מבחינה זו, פירושו של רב האי גאון שונה מהפירושים האחרים. לדוגמא, הבית יוסף מתייחס לדברים שמערבים לפני האפייה. רב האי גאון מדבר על צורת אפייה שונה. ללחם בדרך כלל יש מרקם מסוים שלקרקרים אין. הקרקרים יותר פריכים, ואילו הלחם גמיש.¹ מצד אחד, המדד של הקשיחות של הקרקרים אובייקטיבית יותר. יותר קל לזהות שהקרקר קשיח מאשר שהלחם ממותק. זה מעלה שאלה ביחס להגדרת התוספות שהופכות לחם לפת הבאה בכיסנין. מהי רמת המתיקות או התיבול הדרושה לשנות את המאפה מ'לחם' ל'פת הבאה בכיסנין'? מצד שני, עצם הקשיחות של הקרקר לא משנה את הערך התזונתי שלו. מבחינה זו לכאורה מובן יותר מדוע אכילה של כמות גדולה של פת הבאה בכיסנין מהסוג הזה תהיה קביעת סעודה התחייבת בברכת 'המוציא' לפניה וברכת המזון לאחריה.

מבחינה זו שיטת רבנו חננאל דורשת עיון נוסף. אם מדובר במילוי מתוק, אכן פחות מקובל למלא את הכרס במילוי מתוק, אך אדם עשוי לבחור שזו תהיה סעודתו.

אם הכוונה היא לכל מילוי, לאו דווקא מתוק, עולה דבר עוד יותר מעניין. המילוי אינו מאפשר שהפת הזאת תלווה ארוחה אחרת. אך בוודאי שהיא יכולה ללוות את הארוחה הזאת! לדוגמא: סמבוסק עם זיתים וגבינה. כבר בעת האפייה הסמבוסק מוגבל. איש לא יוסיף לו חומוס. אך בוודאי שאדם עשוי לקבוע את סעודתו כולה על הסמבוסק הזה. הרי הדברים נכונים על כל לחם: בסוף אנחנו אוכלים כל לחם עם המילוי והתוספת שאנחנו בוחרים לשים עליו, ולא תוספת אחרת. מעניין שהגבלה זו בשעת האפייה תגדיר את הלחם כפחות 'לחם' מלחם שטרם מילאו אותו במשהו אחר. מצד שני, מובן מאוד שאם אדם קובע את הסעודה על הסמבוסק הזה, לכאורה קשה להצדיק לא לברך עליו 'המוציא' וברכת המזון.

¹ אנו עוסקים באפייה הראשונה, המייצרת את הפת. אם מקשים את הלחם לאחר מכן ועושים מהם צנימים (טוסט) זהו דיון הלכתי שונה, בו נעסוק ביחידה 7.

השולחן ערוך מביא את כל השיטות:

שולחן ערוך אורח חיים הלכות בציעת הפת, סעודה, וברכת המזון סימן קסח סעיף ז

פת הבאה בכיסנין :

יש מפרשים: פת שעשוי כמין כיסים שממלאים אותם דבש או סוקר ואגוזים ושקדים ותבלין, והם הנקראים רישקולא"ש ריאלחש"ו; ויש אומרים שהיא עיסה שעירב בה דבש או שמן או חלב או מיני תבלין ואפאה, והוא שיהיה טעם תערובת המי פירות או התבלין ניכר בעיסה (ויש אומרים שזה נקרא פת גמור, אלא אם כן יש בהם הרבה תבלין או דבש כמיני מתיקה שקורין לעק"ך שמעט הדבש והתבלין הם עיקר. וכן נוהגים); ויש מפרשים שהוא פת, בין מתובלת בין שאינה מתובלת, שעושים אותם כעבים יבשים וכוססין אותם, והם הנקראים בישקוני"ש והלכה כדברי כולם, שלכל אלו הדברים נותנים להם דין פת הבאה בכסנין.

נעמיק בהגדרת סוגי המאכלים הללו:

היחס בין טיגון ובין עירוב בשמן

רמב"ם הלכות ברכות פרק ג הלכה ט

עיסה שלשה בדבש או בשמן או בחלב, או שעירב בה מיני תבלין ואפאה, והיא הנקראת 'פת הבאה בכסנין', אף על פי שהוא פת מברך עליה 'בורא מיני מזונות', ואם קבע סעודתו עליה מברך 'המוציא'

ביחידה הקודמת למדנו שלכאורה 'לחם', בהגדרה, הוא עיסה אפויה. למדנו את מחלוקת הראשונים אם יתכן שעיסה מבושלת או מטוגנת תחשב 'פת'. כאן אנו עוסקים בלישה בדברים נוספים, ולא רק מים. מהיחידה הקודמת לכאורה היינו למדים שאם לשו עיסה כרגיל, ולאחר מכן טיגנו את העיסה, היא אינה פת כלל (לפי רוב הראשונים החולקים על ר"ת).

מיחידה זו עולה שאם לש את העיסה במים ושמן רב, התוצר יהיה פת הבאה בכיסנין. הנפקא מינה בין אלה היא שמה שלשים במים ומטגנים בשמן מצד הדין לעולם לא יחשב 'פת', וממילא ברכתו תמיד תהיה 'מזונות', ואילו עיסה שנילושה בשמן רב תהיה פת הבאה בכיסנין, ואם יקבעו עליה סעודה ברכתה תהיה 'מזונות'. האם שתי העיסות הללו שונות דיים? כפי שלמדנו ביחידה הקודמת, הרמ"א חושש לשיטת ר"ת, ולכן אומר שנכון לא לאכול פת מלישה עבה שמטוגנת או מבושלת. ברם, הוא מציין את ההבחנה שכתבנו:

הגהת הרמ"א על שולחן ערוך אורח חיים סימן קסח סעיף יג

פשיט"א וקרעפלי"ך מקרי תואר לחם ואין לאכלם אלא אם כן צריך על שאר הפת תחלה. וכל זה לא מיירי אלא בעיסה שאין בה שמן ודבש וכיוצא בו. אלא שמטוגן בהן, אלא אם נילוש בהן כבר נתבאר דינו אלא פת הבאה בכיסנין כאמור, הרמ"א מבחין בין מה שנילוש כחלה, ולאחר מכן מטוגן בשמן, ובין עיסה שמראש לשו בשמן. המגן אברהם אומר שמרבינו ירוחם משמע חילוק נוסף:

מגן אברהם סימן קסח ס"ק לט

ברבנו ירוחם משמע שאפילו טגנו בשמן ואפאו אחר כך מברך המוציא

רבנו ירוחם אומר שאחרי הטיגון ניתן 'לתקן' את העיסה ולחזור ולהפוך אותה ללחם, על ידי אפייה. מדבריו עולה שיש הבדל בין שלושה דברים: לישה עבה וטיגון בשמן עמוק; אינו פת (לפי רוב הראשונים). לישה בשמן ואפייה לאחר מכן: פת הבאה בכיסנין. טיגון בשמן ואפייה לאחר מכן: לחם. למרות שבכל אלו בשעת הכנת העיסה העיסה רוויה בשמן, הרמ"א והמגן אברהם אומרים שישנה הבחנה בין השלבים בהם השמן נוסף. הט"ז חולק על הרמ"א:

ט"ז על שולחן ערוך אורח חיים סימן קסח ס"ק יט

רמ"א כתב כאן לענין קרעפלי"ך המטוגנים בדבש לפי סברתו שאין זה פת כסנין. ולעני"ד לא נראה כן מטעם שאכתוב בסמוך. ועוד צ"ע מה שכתב רמ"א כאן דיש חילוק אם נילוש בשמן ודבש, הא ודאי הוה כיסנין אפילו אם לשו בלא דבש רק שטגנו בדבש, דהא בתר אפייה אזלינן, ובאותה שעה נטגנה בדבש!

הט"ז אומר שמה שמגדיר את העיסה הוא שעת האפייה. אם באותה שעה יש שמן רב בעיסה, לכאורה זו פת הבאה בכיסנין, בין אם לשו אותה בשמן מראש, או שטיגנו אותה ובכך הוסיפו לה שמן בגמר הכנתה!

ונראה שרמ"א הוצרך לכתוב דבר זה, דהיה קשיא ליה מאי דחילקו בזה דבר המטוגן אם יברך עליו המוציא, תיפוק ליה דהוי פת כיסנין! על כן הוצרך לחלק בזה

ובאמת לא קשיא מידי, דגם בפת כסנין צריך המוציא אי קבע סעודה עליהו, ובזה נחלקו כאן: די שוברים דאין בזה כלל שייכות המוציא, וגם בזה אם אוכל בתורת כסנין פשוט שברכתו בורא מיני מזונות, ואי קבע סעודה עליהו תלוי במחלוקת שזכר תחלת סעיף זה, וכבר העיד רמ"א ובי"י שנהגו להקל. ולא ידענא תו ספיקא בהאי מלתא לענין אכילת מעט. אלא אם נטגנו בשמן או דבש ורוצה לאכול הרבה כדי קביעות סעודה או אם נילוש במים דלא הוה כסנין ואז דינו כן אפילו באוכל מעט

כאמור, ביחידה הקודמת שאלנו מהי 'חלה'. למדנו מחלוקת ראשונים אם טיגון פוגע בהגדרת העיסה כ'חלה'. בעניין זה הרמ"א כותב שיש לחשוש לכל השיטות.

ביחידה זו אנו שואלים מהי 'פת הבאה בכיסנין'. הרמב"ם פוסק שעיסה שלשו בשמן היא פת הבאה בכיסנין. כפי שלמדנו, ראשונים אחרים סוברים אחרת. השו"ע פוסק שיש לקבל את כל השיטות.

נראה שהרמ"א מנסה ליישב את הפסקים הללו, ולכן הוא אומר שעיסה מטוגנת איננה פת, ולעולם ברכתה 'מזונות', ואילו עיסה שנילושה בשמן היא פת הבאה בכיסנין.

אך הט"ז אומר שכל הפסיקות הללו הן פסיקות בספק. לכן אין הכרח ליישב ביניהן. בסופו של דבר הנפקא מינה היא רק אם אוכל כמות מרובה עליה יתחייב לברך 'המוציא' וברכת המזון.

❖ הרחבות – דיון נוסף באחרונים – האם הפסיקה בעניין פת הבאה בכיסנין היא בתורת ודאי או בתורת ספק?

המשנה ברורה ממשיך את דברי הט"ז על הרמ"א, ודוחה באופן דומה את דברי המגן אברהם:

משנה ברורה סימן קסח ס"ק פה

הביא המגן אברהם דאפילו טגנו בשמן ואפאו אחר כך מברך המוציא. ומוכח שם מדבריו דסבירא ליה דאפילו בדלא קבע עליהו מברך המוציא (כלומר, שזה פת לכל דבר). אכן הט"ז, ועוד הרבה אחרונים הסכימו עמו, דטיגון בדבש או בשמן וכח"ג משהו אותו לפת הבאה בכיסנין כמו אם נילוש באלו המינים, ובדלא קבע סעודה מברך בורא מיני מזונות ועל המחיה

כלומר, אם העיסה רוויה בשמן, תמיד נתייחס אליה כפת הבאה בכיסנין, לא משנה אם הוסיפו את השמן בשעת הלישה, או ששרו את העיסה בשמן עמוק רותח (טיגון), או שטיגנו ולאחר מכן אפו את העיסה יבשה. בכל המקרים הללו העיסה רוויה בשמן, ויש להתייחס אליה כפת הבאה בכיסנין.

בצק שמעורבים בו דברים נוספים

רמב"ם הלכות ברכות פרק ג הלכה ט

עיסה שלשה בדבש או בשמן או בחלב, או שעירב בה מיני תבלין ואפאה, והיא הנקראת 'פת הבאה בכסנין', אף על פי שהוא פת מברך עליה 'בורא מיני מזונות', ואם קבע סעודתו עליה מברך 'המוציא'

דברי הרמב"ם דומים לדברי רש"י. אך למדנו שרש"י מדגיש את הכמות של התבלינים, וגם את התוצאה של הוספת התבלינים:

רש"י מסכת ברכות דף מא עמוד ב

מתוך שנותנים בה תבלין הרבה ואגוזים ושקדים ומאכלה מועט

רש"י אומר שהתוספות הללו גורמות לאנשים לאכול כמות קטנה. הרמב"ם אינו מדגיש את העניין הזה, ומדבר על לישה בשמן או חלב. מציאותית ניתן לאפות לחם עשיר שנילוש בחלב, שמכל בחינה אחרת אין מניעה שילווח את הארוחה. האם הלכתית לחם שכזה יזוהה כ'פת הבאה בכיסנין'? הבית יוסף מתלבט בזה:

בית יוסף אורח חיים סימן קסח אות ז

היה נראה לומר (בדברי הרמב"ם) דהיינו דוקא בשלא נתן מים אלא מעט, אבל אם נתן בה מים הרבה, אף על גב שנתן בה גם כן שאר משקין, כיוון דמיעוטא נינהו, בטלים הם לגבי המים, ויש לאותה עיסה דין פת לכל דבר, והכי דייק לישניה שכתב 'שנילושה בדבש וכו'', דאם לא כן הוה ליה למימר 'עיסה שנתן לתוכה דבש וכו'.

אלא דממה שכתב 'או שעירב בה מיני תבלין' איכא למידק איפכא, דהא תערובת תבלין דבר מועט הוא, ואפילו הכי מוציאו מתורת לחם לענין המוציא

לבסוף נראה שהוא מכריע לקולא:

ולענין הלכה, כיוון דספיקא במידי דרבנן הוא ... עיסה שעירבו בה מי פירות או מיני תבלין בין הנקראים בישקוגוי"ש כולם דין פת הבאה בכיסנין יש להם ואינו מברך עליהם המוציא ושלש ברכות אלא אם כן קבע סעודתו עליו

מלשון הרמב"ם יש מקום להבין שהכוונה היא שלשו את העיסה במי פירות בלבד. אך הבית יוסף משנה את הניסוח ל"עירבו בה מי פירות". משמע שדי בהוספה של כמות שממתקת את העיסה, אך אין צורך ביותר מכך. הרמ"א אומר שלא נהוג כדבריו:

דרכי משה הקצור אורח חיים סימן קסח אות ב

אבל אין המנהג כדבריו, שהרי בשבתות וימים טובים ונשואין מברכין 'המוציא' על מיני לחם המתובלין הרבה וניכר בהם במראה ובטעם! על כן נראה דס"ל דלא יצא מכלל לחם במה שעירב בו תבלין או שאר משקין מעט, אלא אם כן עיקר העיסה נילוש באותן דברים. ואפשר שגם דעת הרמב"ם כן, דלא כפירוש שפירש בית יוסף. ומכל מקום נראה לי שאותן מיני מתיקה שקורין לעקו"ך דינן כדין פת הבאה בכיסנין, שהרי יש בהן דבש ובשמים הרבה ועיקר העיסה נילוש בהן

הרמ"א מקבל את פסיקת השו"ע כרמב"ם, אך אומר שגם הרמב"ם מסכים עם רש"י, שהכוונה היא לעיסה שיש בה "תבלין הרבה ומאכלה מועט". כפי שראינו לעיל, הדברים באו לידי ביטוי בשולחן ערוך ובהגהת הרמ"א עליו:

שולחן ערוך אורח חיים הלכות בציעת הפת, סעודה, וברכת המזון סימן קסח סעיף ז

ויש אומרים שהיא עיסה שעירב בה דבש או שמן או חלב או מיני תבלין ואפאה, והוא שיהיה טעם תערובת המי פירות או התבלין ניכר בעיסה

(ויש אומרים שזה נקרא פת גמור, אלא אם כן יש בהם הרבה תבלין או דבש כמיני מתיקה שקורין לעקו"ך שזמננו הדבש והתבלין הם עיקר. וכן נהגים):

אמנם הצגנו מחלוקת, אך טרם הגענו לבהירות ביחס להגדרות, לפי אף אחת מהשיטות. השו"ע אומר שהטעם צריך להיות ניכר בעיסה. כמה זה "ניכר"? האם הכוונה לטעם המשתלט על טעם העיסה, או שמדובר בטעם שאפשר להבחין בו? הרמ"א אומר שלעקו"ך (עוגה) ודאי אינה לחם. אך מהי כמות התוספים שתשנה את העיסה ותהפוך אותה לפת הבאה בכיסנין?

היו שהגדירו הגדרות ברורות המבוססות על רוב ומיעוט:

שולחן ערוך הרב אורח חיים סימן קסח סעיף יא

יש מפרשים שפת הבאה בכיסנין היא פת שנילושה בדבש או בחלב וחמאה או בשומן או בשמן או במי ביצים או במי פירות ויין או בשאר משקין חוץ ממים, ואפילו עירב בה מעט מים, אם הרוב הוא משאר משקין מברכין עליו בורא מיני מזונות וברכה אחת מעין ג'. ואף על פי שכל המשקין אין מוציאין העיסה שנילושה בהם מתורת לחם לענין חלה, מכל מקום אין דרך בני אדם לקבוע סעודה אלא על פת שנילושה במים, לפיכך אין בה חשיבות לחם גמור לברך המוציא וברכת המזון אלא אי"כ אוכל שיעור שרוב בני אדם קובעים עליו

אמנם לגבי החלק הנחלי ניתן להגדיר על פי רוב ומיעוט, אך יש קושי מסוים בהגדרה זו. הוא בא לידי ביטוי כאשר מנסים להגדיר את כמות התבלין שיש להוסיף:

וכן אם עירב בה תבלין הרבה יותר ממים, אף על פי שנילושה במים לבד ... אבל עיסה שנילושה במים ועירב בה מעט דבש ותבלין, אף על פי שטעם הדבש ותבלין נרגש בעיסה אין מברכין עליה בורא מיני מזונות אלא המוציא וברכת המזון, כיון שהרוב מים, וכן במעט חלב וחמאה ושמן ושומן ושאר משקין ומי פירות ועל כן יפה עושים שאופין עוגות (שקורין שמאליץ קוכ"ן) ללחם משנה כי אין שם רק מעט שומן

לגר"ז יש יתרון בכך שהוא נשאר עם הגדרות הלכתיות קלאסיות של רוב ומיעוט. זו הגדרה ברורה וחדה, המוכרת לנו מהקשרים הלכתיים רבים. הקושי מגיע כאשר מורידים את הדברים למציאות. ישנם תבלינים עם טעם חזק מאוד שודאי שאין צורך להוסיף כמות מקבילה למים כדי לשנות את האופי של העיסה (דמיינו עיסה בה כמות הקינמון שווה לכמות המים). מצד שני, כאמור, יתכן ויש צורך בהגדרה הלכתית חדה בכדי שהבחנה ההלכתית תהיה אחידה.

אף הב"ח הולך בדרך זו, ואף חושש לשיטה מחמירה יותר:

ב"ח אורח חיים סימן קסח אות ג

אף על פי שטעם תערובת הפירות או התבלין ניכר בעיסה הוה ליה פת גמור ומברך עליהם המוציא ושלש ברכות ... גם לשון הרמב"ם שכתב בפ"ג שהיא עיסה שנילושה בדבש או בשמן או בחלב או שעירב בה מיני תבלין ואפאה, היינו לומר שנילושה בדבש הרבה ושמן הרבה וחלב הרבה, או שעירב בה מיני תבלין הרבה, דלא כמו שכתב ב"י ... דאף על פי דסתם תערובת תבלין דבר מועט הוא, כאן לא איירי במועט, אלא בהרבה תבלין דומיא דדבש ושמן וחלב, שכמעט הדבש והתבלין הם עיקר, כאשר נמצאים בזמנינו מיני לעקו"ך בדבש הרבה ותבלין הרבה ...

מיהו מצאתי בליקוטים בשם הרב מהר"ר אלכסנדר כ"ץ ובשם רבינו יצחק מדורא שהיו נוטלין ידיהם על אכילת לעקו"ך שמוכרין בשוק ומברכין עליהן המוציא ושלש ברכות, אלא דאותן לעקו"ך שהערינים היו מתקנים בבתיהם היו אוכלין בלא נטילה ובלא המוציא אלא מברכין עליהן בורא מיני מזונות לפי שרובן בשמים. נראה דסבירא ליה דמה שפירש רש"י 'פת שנילושה עם תבלין הרבה ואגוזים ושקדים' היינו לומר שהתבלין הם הרבה מן הקמח אבל אם הקמח הרבה מן הבשמים קימחא עיקר, ולכן הלעקו"ך שמוכרין בשוק אף על פי שהעיסה נילושה בדבש בלא שום תערובת מים, כיון דהקמח עיקר צריך ליטול ידיו ולברך עליו המוציא ושלש ברכות, אלא שאין נוהגים כן אלא לברך בורא מיני מזונות בלבד ולאחריו מעין שלש. מיהו ירא שמים לא יאכל הני סתם לעקו"ך שמוכרין בשוק אלא בתוך הסעודה לאפוקי נפשיה מפלוגתא דרבוותא. ועוד דידוע דעכשיו מזייפין אותן ומערבין בהם מים הרבה ואין הדבש עיקר ... וכן כתב מהר"ש לוריא בתחלת איסור והיתר שלו ... דהא דדובשני מותרין לפי שהתבלין בטלין בקמח, היינו סתם דובשני דקמח עיקר אלמא דבסתם דובשני כיון דקמח עיקר מברכין עליהן המוציא אף על פי שנילושה בדבש לחוד בלא שום תערובת מים, ומכל מקום כיוון דיש חולקים ונותנין להם דין כיסנין אין לאכול כלל סתם לעקו"ך אלא בתוך הסעודה

בתחילת הדברים דברי הב"ח דומים לגר"ז. אך בסוף דבריו הוא חושש לשיטה האומרת שכל עוד הקמח עיקר מברכים עליו המוציא. מדבריו משמע שכל עוד הקמח עיקר, הרי שכוונתו לקבל תזונה מהדגן, כמו לחם, ולכן יברך 'המוציא'.

הט"ז אומר שאין לחשוש לשיטה המחמירה הזאת. הוא גם מעדן את הגדרת התערובת הדרושה:

ט"ז על שולחן ערוך אורח חיים הלכות בציעת הפת, סעודה, וברכת המזון סימן קסח סעיף ז

מו"ח (הב"ח) ז"ל הביא בשם רש"י דגם על לעקו"ך אין לברך בורא מיני מזונות אלא אם כן התבלין והדבש עיקר מקמח מעט. ונראה דלא חוששים לזה, דדברי יחיד הם 'צריך שיהיה בה הרבה תבלין או דבש ומיעוטו מים, שכמעט הדבש והתבלין הם עיקר', דהיינו מצד הטעם שיותר נרגש טעם הדבש והתבלין מטעם העיסה, דהוא דווקא כסנין, ועל זה כתב יוכן נוהגין. ופשוט הוא שאם יש בה הרבה דבש ומיעוט מים כולי עלמא מודים דהוה כסנין, וכן אם נילוש בחלב ומיעוט מים, ולא אותן שעושין עם מעט חמאה או שומן, אף על פי שהטעם נרגש, שזה פת גמור

נעיר על משפט מעניין המופיע בב"ח: "ידוע דעכשיו מזייפין אותן ומערבין בהם מים הרבה ואין הדבש עיקר". אך מהו ה"זיוף" שבזה? הרי אין זה משנה לקונים כמה דבש וכמה מים יש בעיסה. כאשר הם באים לאכול עוגה² או עוגיה גם הערך התזונתי אינו מעניין אותם. הדבר היחיד שמעניין אותם הוא הטעם. אם התוצאה טעימה, מדוע זה נקרא 'זיוף'? יאמר הב"ח: בגלל שההלכה לא תזהה את זה כעוגה, שהרי אין רוב של תבלין! על כך אומר הט"ז שזה לא יתכן. אם אדם אינו יודע להבחין שזו אינה עוגה, לא יתכן שבגלל גדרי רוב העוגה תחשב לחם. לכן הוא אומר שגם כאשר הרמ"א מתייחס ל'עיקר', אין כוונתו ל'רוב', אלא שהטעם חזק כל כך שאנשים יתייחסו אליו כמרכיב מרכזי בעיסה (עיקר מצד הטעם שיותר נרגש טעם הדבש והתבלין מטעם העיסה). אם הטעמים שהוסיפו לעיסה השתלטו עליה, כלומר, נתנו טעם משמעותי מספיק שאנשים יתייחסו לתוצר כדבר השונה מלחם, הרי שזו פת הבאה בכיסנין.

מכאן נראה שהט"ז מגיע לשלוש רמות:

- א. יש תוספת שלא מרגישים את הטעם שלה. ודאי שזה לא הופך את הפת לפת הבאה בכיסנין.
- ב. יש תוספת שנותנת את טעמה בלחם. לכאורה בזה יש מחלוקת בין הבית יוסף והרמ"א.
- ג. יש תוספת שנותנת תוצר שאפשר לקרוא לו 'רוב'. כלומר, הטעם חזק כל כך שהוא מגדיר את העיסה מחדש.

ניכר שההגדרה יוצאת פחות חדה מההגדרות של הגר"ז והב"ח. הם דברו על מדד ברור. הט"ז מבחין בין נתינת טעם לבין 'משתלט' על הטעם. אמנם הגדרה שאינה חדה, אך ההגיון בה מובן.

² רוב העוגות נאפות מעיסה רכה. אנו מתעלמים מהנושא הזה כעת, ומתייחסים לעוגות המבוססות על מתכון של חלה.

המשנה ברורה הולך בדרכו של הט"ז. לעניין הנחלים המשנה ברורה מסכים שצריך שרוב הנחלים יהיו אחרים ולא מים:

משנה ברורה על שולחן ערוך אורח חיים סימן קסח סעיף קטן לז

ר"ל שכ"כ תבלין מעורב בהן עד שעל ידי זה יהיה מנכר התבלין בטעם יותר מהקמח וכן בדבש ושמן וחלב בעינין שיהיה הרוב מהן ומיעוט מים שעיי"ז נרגש מהן הטעם הרבה מאד עד שעיי"ז הם העיקר וטעם העיסה טפל וכן בציור הראשון שכתב השו"ע שממלאין מהם בעינין ג"כ שיהיה המילוי הרבה כ"כ עד שעיי"ז יהיה נרגש הטעם הרבה מאד

כף החיים פוסק לכתחילה כשו"ע, וירא שמיים יכול לחוש לשיטת הרמ"א:

כף החיים אורח חיים סימן קסח ס"ק נח

הספרדים נוהגין להקל כפסק מרן ז"ל דכל שניכר טעם הפירות או התבלין מברכין בורא מיני מזונות ומעין שלש, ובעמק ברכה ושנ"ה כתבו: וירא שמיים יצא ידי כולם ולא יאכל לכתחלה פת הנאפה מעיסה שעירב בה דבש ושמן או חלב או תבלין, אם טעם התערובת ממי הפירות או התבלין ניכר בעיסה, אלא בתוך הסעודה, דהיינו שבירך 'המוציא' תחילה על לחם גמור אבל פת שנילוש בחלב ואין בו מים כלל כי אם חלב ממש, וטעם החלב ניכר יפה, לכולי עלמא דין פת הבאה בכיסנין יש לה, ואין מברך עליו המוציא וברכת המזון

חשוב להזכיר שכל הדיון הוא אם להגדיר את מה שנקרא 'לחמניית מזונות' כפת הבאה בכיסנין. הנפקא מינה היא אם לברך עליהם מזונות ועל המחיה כאשר אינו קובע סעודה עליהן. בהמשך נגדיר מהי 'קביעת סעודה'.

❖ הרחבות – שיטת ערוך השלחן

הערה נוספת על 'זיופים'

הב"ח הזכיר את ה'זיופים' שהיו בזמנו. נעמד על סוג אחר של זיוף:

בהקשרים שונים נהוג לחלק "לחמניות מזונות". לדוגמא: במטוסים, בהם קשה ליטול ידיים, בכלל, והמצב יהיה מסובך יותר אם יקומו רבים ליטול ידיים בן זמנית.

יש ארבע בעיות בהגדרת לחמניות אלו כ'לחמניות מזונות'. שתי מציאותיות, ושתיים הלכתיות:

- א. בדרך כלל הלחמניות הללו מלוות ארוחה. כפי שלמדנו, כאשר אוכלים פת הבאה בכיסנין במסגרת סעודה, לכולי עלמא דינן כלחם לכל דבר.
 - ב. פעמים רבות אכן לא לשים את העיסה ברוב נחלים שאינם מים. אם כך, יתכן ודינן כפת הבאה בכיסנין לשיטת השו"ע, אך לא לשיטת הרמ"א.
 - ג. גם אם לשים ברוב של נחלים אחרים, פעמים רבות בצורה מכוונת מנסים לייצר מתכון שיאפשר להותיר כמה שפחות טעם לוואי לנחלים האחרים. המטרה היא לייצר לחמנייה שמצד ההגדרות היבשות ניתן להתייחס אליה כפת הבאה בכיסנין, שהרי רוב הנחלים אינם מים, אך הטעם אינו ניכר בעיסה.
 - ד. גם אם נטען שהטעם ניכר בעיסה, מתוך כך שהטעם אינו דומיננטי בעיסה, ממילא מקובל יותר שהוא ילווה את הסעודה. האם מברכים 'מזונות' על עיסה שלשו בצורה העומדת בקריטריונים של פת הבאה בכיסנין שמקובל לקבוע עליה סעודה?
- במידה ואחד משני התנאים הראשונים מתקיימים, אין ספק שיש להתייחס ללחמנייה כלחם לכל דבר ועניין. התנאי השלישי מעניין יותר, ויצר מחלוקת בין פוסקי דורנו:

וזאת הברכה עמוד 18 'לחמניות מזונות' סעיף ג

אם אכל מהלחמניות מזונות בשיעור מועט שלא בשיעור של קביעת סעודה: יש אומרים שברכתן מזונות (כך הורה הגר"ש¹, ורבני הבד"ץ העדה החרדית. ולמעשה הסומך על דעה זו ומברך עליה מזונות בשיעור מועט אין למחות בידו) ויש אומרים שכיוון שהדרך היא לאוכלן במקום לחם, יתכן וברכתן 'המוציא' אף אם אכל מהם בשיעור מועט (הגר"נ קרליץ ועוד) ומאחר ויש בזה מחלוקת ראוי וירא שמיים להימנע מלהיכנס לספק ולאכלן בתוך סעודת פת

וזאת הברכה עמוד 386

ראינו לנכון להעתיק כאן קריאה שהתפרסמה בארצות הברית מטעם גדולי הרבנים והפוסקים שם, וזה תוכן הדברים (מתורגם מאנגלית):

'מזונות' או 'המוציא'?³

נהוג כיום לאפות לחמניות כאשר העיסה נילושה במיץ פירות ורשום עליהן 'ברכתו בורא מיני מזונות'.

³ ההדגשה במקור

העובדה היא שרוב בני אדם קובעים סעודה על לחמניות אלו, וכל הכוונה באפיית לחמניות אלו היא לשמש תחליף לכריך רגיל, הלכך אף אם דין העיסה יהיה כדין עיסה של מזונות (אשר ברוב הפעמים אינו כן) עדיין הן חייבות בנטילת ידיים, 'המוציא' וברכת המזון, מכיוון שיש בהן שיעור שרוב בני אדם קובעים עליו סעודה. הנוהג להגיש לחמניות אלה שרשום עליהן בורא מיני מזונות בארוחות כגון: חתונות, מלווה מלכה או במטוסים, כאשר כולם בוודאי קובעים עליהן סעודה הוא מכשול לרבים!

באנו על החתום

הרב אברהם ביק, הרב ראובן פיינשטיין, הרב משה היינמן, הרב משה שטרן, הרב ישראל בלסקי, הרב אברהם בלומנקרנץ

וזו היא הוראתם של כמה מגדולי ארץ ישראל בעניין לחמניות מזונות:

"לחמניות כאלו שרגילים לאוכלן למזון ולשובע יש לחשוש מלברך עליהן בורא מיני מזונות – גם כשאוכל מהם דבר מועט (הוראת הגרי"ש אלישיב בעניין לחמניות מזונות)

לפי מצב הדברים שאוכלים אותן (לחמניות מזונות) כתחליף ללחם ממש ובקביעות סעודה גמורה כפת לחם – אין ספק כי על פי ההלכה ברכתן המוציא עם נטילת ידיים וברכת המזון (מכתב מהגרי"ש וזנר) בעניין הלחמניות המתוקות שנילושות ברוב ואפילו כולו מי פירות, כפי ששמעתי שמשמשים בזה בסעודה במקום לחם גם אם טועמים קצת לחמניה מתוקה יש להסתפק בזה, והסברא נוטה לברך המוציא (הג"ר ניסים קרליץ) סיכום ביניים:

היחס בין טיגון ובין עירוב בשמן

ביחידה הקודמת למדנו שלכאורה 'לחם', בהגדרה, הוא עיסה אפויה. למדנו את מחלוקת הראשונים אם יתכן שעיסה מבושלת או מטוגנת תחשב 'פת'. כאן אנו עוסקים בלישה בדברים נוספים, ולא רק מים. מהיחידה הקודמת לכאורה היינו למדים שאם לשו עיסה כרגיל, ולאחר מכן טיגנו את העיסה, היא אינה פת כלל (לפי רוב הראשונים החולקים על ר"ת).

ביחידה זו, העוסקת בהגדרת פת הבאה בכיסנין, למדנו שלפי הרמב"ם אם לש את העיסה בשמן רב, דינה כפת הבאה בכיסנין. הרמ"א פוסק שאכן יש להבחין בין שני אלה: עיסה שנילושה במים וטוגנה בשמן מצד הדין לעולם לא ייחשב 'פת', וממילא ברכתו תמיד תהיה 'מזונות'. ברם, הוא פוסק שיש לחשוש לשיטת ר"ת. לעומת זאת, עיסה שנילושה בשמן רב תהיה פת הבאה בכיסנין, ואם יקבעו עליה סעודה ברכתה תהיה 'מזונות'.

המגן אברהם, בשם רבינו ירוחם, אומר שגם אחרי הטיגון ניתן 'לתקן' את העיסה ולהפוך אותה ללחם, על ידי אפייה יבשה. לאור זאת, לשיטתם יהיו שלוש עיסות רוויות בשמן, שדינן שונה זו מזו: לישה עבה וטיגון בשמן עמוק: אינו פת (לפי רוב הראשונים). לישה בשמן ואפייה לאחר מכן: פת הבאה בכיסנין.

טיגון בשמן ואפייה לאחר מכן: לחם.

הט"ז חולק על הרמ"א, ואומר שהפסיקה בשני הדינים זו פסיקה מספקת, ולכן אין צורך לנסות למצוא הכרעה. למעשה אם בשלב האפייה או הטיגון העיסה רוויה בשמן יש להתייחס אליה כפת הבאה בכיסנין, כדברי הרמב"ם.

המשנה ברורה דוחה באופן דומה את דברי המגן אברהם. אם העיסה רוויה בשמן, תמיד נתייחס אליה כפת הבאה בכיסנין, בין אם הוסיפו את השמן בשעת הלישה, או ששרו את העיסה בשמן עמוק רותח (טיגון), או שטיגנו ולאחר מכן אפו את העיסה יבשה. בכל המקרים הללו העיסה רוויה בשמן, ויש להתייחס אליה כפת הבאה בכיסנין.

בצק שמעורבים בו דברים נוספים

הרמב"ם מפרש את 'פת הבאה בכיסנין' שבגמרא כעיסה שלשה בדבש או חלב, או עירב בה מיני תבלין. רש"י מנסה "תבלין הרבה ואגוזים ושקדים, ומאכלה מועט". הבית יוסף מתלבט על היחס בין המים ובין שאר הנוזלים והתבלינים מצדיקים להתייחס לפת זו כפת הבאה בכיסנין. למעשה הוא מכריע שדי בכך שעירבו בה מי פירות, באופן שיהיה ניכר בעיסה. וכך ניסח בשו"ע "והוא שיהיה טעם תערובת המי פירות ניכר בעיסה".

הרמ"א חולק ואומר שפת הבאה בכיסנין היא רק אם עיקר העיסה נילושה בדברים אחרים, וכך ניסח בהג"ה "אלא אם כן יש בהם הרבה תבלין או דבש ... שכמעט הדבש והתבלין הם עיקר".

אם כך, לפי השו"ע יש להוסיף כמות ניכרת, ולפי הרמ"א צריכים "הרבה". אך יש להגדיר את הדברים הללו בצורה ברורה יותר.

שו"ע הרב נותן הגדרות של רוב ומיעוט. הגדרה זו מובנת כאשר מדובר על הנוזל שמוסיפים לעיסה, אך פחות ברורה בהקשר של תבלינים.

הב"ח הולך בדרך זו, ולבסוף אומר שיתכן וכל עוד הקמח עיקר יש לברך המוציא. אם הלחם מיועד לתזונה, הקמח עיקר, ואזי יתכן ויש לברך המוציא. לכן הוא אומר שעדיף לאכול את כל אלו בתוך סעודה בלבד.
הט"ז מעדן את ההגדרה ואומר שהשאלה היא מהו הטעם הדומיננטי – טעם התבלינים או טעם העיסה? מתוך כך הוא מציע שלושה סוגי מאפים:

- א. תוספת שלא מרגישים את טעמה. זהו לחם.
 - ב. תוספת שנותנת טעם בלחם. בזה חלוקים הבית יוסף והרמ"א.
 - ג. תוספת שטעמה חזק דיו בכדי להגדיר את העיסה כמשהו אחר, שאינו לחם.
- המשנה ברורה פוסק כט"ז.
כף החיים פוסק כשולחן ערוך, ואומר שירא שמיים יחוש לשיטת הרמ"א.

אפו לי לחם עם כיסים, מלאו כיסי באגוזים

שולחן ערוך אורח חיים הלכות בציעת הפת, סעודה, וברכת המזון סימן קסח סעיף ז

פת הבאה בכיסנין, יש מפרשים: פת שעשוי כמין כיסים שממלאים אותם דבש או סוקר ואגוזים ושקדים ותבלין

שם סעיף יז

פשטיד"א הנאפית בתנור בבשר או בדגים או בגבינה, מברך עליה המוציא וברכת המזון
מהו ההבדל בין הפת עם הכיסים והפשטידא הממולאת בבשר דגים או גבינה?

מגן אברהם סימן קסח ס"ק מד

דהנהו לא מבטלי תורת לחם דהם עצמן מזון מה שאין כן פירות דהוי קינוח

אנשים אינם רגילים לקבוע סעודה על מאפה עם מילוי מתוק. לעומת זאת, מילוי של בשר דגים או גבינה זה בסך הכל כריך, סנדוויץ. מדברי המגן אברהם עולה שעל הסמבוסק שהזכרנו לעיל ודאי שיברך המוציא: הזיתים והגבינה הם אוכל, והסמבוסק זו עיסה עבה ואפויה.
הט"ז מביא את דברי המגן אברהם וחולק עליהם. הוא אומר שסעיף ז נוסח באופן שאינו מדויק:

ט"ז אורח חיים סימן קסח ס"ק כ

נלע"ד דלא נתכוננו יפה בזה, אלא דוודאי יש בזה דין כסנין, ואי קבע סעודה מברך המוציא, ועל זה קאמר דהוה אמינא דפשטיד"א זו, אפילו קבע סעודה לא יברך המוציא, מכח דבשר עיקר, קמ"ל דלא. ואף על גב דלא זכר כאן בשולחן ערוך דמייירי שקבע סעודה, אין בכך כלום, דאי בא הש"ע להשמיענו דאין בזה דין כסנין ויש חילוק בין מילוי בשר למילוי בשמים הוה ליה להשמיענו זה לעיל בדין כסנין במקום שכי' דיש דין כסנין מחמת המילוי. אלא ברור דאין חילוק, דכמו שבשר ודגים באים ללפת הפת כן באים פירות ללפת את הפת

סעיף ז הוא הסעיף שמגדיר את הפת הבאה בכיסנין. סעיף ז עוסק בנושא שונה. בסעיף ז יש הוה אמינא שאם הפת נאפית עם מילוי חשוב, יברכו על המילוי בלבד. על כך אומר השו"ע שיש לברך על הפת. אך אין הכוונה שבכל מקרה הברכה היא המוציא.
נדגים את הדברים עם הסמבוסק שהזכר לעיל.

מדברי השולחן ערוך בסעיף ז עולה שיש לברך על הסמבוסק 'המוציא'.

המגן אברהם מסביר שהוא בא ללמדנו שלמרות שבסעיף ז' כתב שאם יש מילוי פעמים שיברך עליו מזונות, אם המילוי הוא סוג מילוי שרגילים לאכול כסעודה, תמיד יברכו עליו 'המוציא'.

הט"ז חולק על כך ומסביר שסעיף ז בא ללמדנו שלא יברך על הסמבוסק 'שהכל', מכיוון שהגבינה היא העיקר. על כך אומר השו"ע שבסמבוסק, המאפה, תמיד יהיה מרכזי. פעמים שיברכו עליו 'מזונות' ופעמים שיברכו עליו 'המוציא', אך זה לא הנושא של הסעיף, ולכן השו"ע לא עסק בהבחנה הזאת בסעיף ז, אלא בסעיף ז.

בדין שהצגנו לעיל ביארנו את שתי האפשרויות.

לפי המגן אברהם אין הבדל מהותי בין פירוש רבינו חננאל ופירוש רש"י. שניהם מדברים על לחם מתוק, שמחמת מתיקותו לא רגילים לקבוע עליו סעודה. ההבדל הוא רק שלפי רש"י המתיקות נילושה בעיסה עצמה (ומשמע שאם העיסה אינה מתוקה, אלא רק מרח עליה סוכר ותבלינים יש לברך 'המוציא' בכל מקרה), ואילו לפי רבינו חננאל הוא הדין גם אם המילוי המתוק נספח, בכיס, ללחם, ואינו מעורב בגוף העיסה.

לפי הט"ז מדברי רבינו חננאל עולה עיקרון אחר. אם אפו את הלחם באופן שמגביל את השימוש בו, מכיוון שהאוכל כבר נמצא עליו ובתוכו, ניתן לקבוע עליו סעודה, ואז יש לברך עליו 'המוציא'. אך הוא אינו מוגדר עצמאית כ'לחם', ולכן אם לא קבע עליו סעודה לא יברך עליו 'המוציא'.

ערוך השולחן מציע הבחנה אחרת:

ערוך השולחן אורח חיים סימן קסח סעיף מו

פת הבאה בכיסנין שבסעיף ז' ... ממלאים אותם הרבה תבלין ושקדים ואגוזים, בשם ממלאים העיסה בריבוי הרבה עד שעיקר הכוונה להמילוי, אבל בכאן מיירי שהעיקר הוא הפת, וממלאים אותה כדרך פשטיד"א וקרעפלא"ך שממלאין אותן בשר וגבינה וכיוצא בהם, אבל העיקר הוא הפת

סעיף נ

ההפרש בין זה לכסנין הממולא בפירות ותבלין דשם התבלין עיקר, וכאן הפת עיקר ... אם כן פשוט הוא דמיירי שמליאים בשר הרבה עד שהבשר הוא העיקר ... אבל הפשטיד"א שנתבאר אין ספק שהוא לחם גמור כפסק רבותינו בעלי השי"ע וראיתי מי שמחלק בין זה לכסנין משום דמילוי פירות ותבלין אינו דומה למילוי בשר דמילוי פירות יותר מבטל מתורת לחם [מג"א סק"ז] ולענ"ד נראה ברור דשניהם שוים ורק בריבוי תלוי דאם המילוי אינו בריבוי כל כך הפת עיקר ואם הריבוי גדול המילוי עיקר וכך נ"ל לדינא

ערוך השולחן אומר שזה תלוי בכמות של המילוי. אם מדובר בכמות גדולה של מילוי, הרי שהמילוי עיקר, ולכן לא בהכרח קובעים סעודה על חלק הדגן. אם מדובר בכמות שאינה מתאימה להיחשב כעיקר האכילה, זה לחם.

כף החיים חושש לכל השיטות:

כף החיים אורח חיים סימן קסח ס"ק קלו

ירא שמיים לא יאכל מהם פחות משיעור קביעות סעודה אלא בתוך הסעודה וכן ראוי לנהוג לצאת אליבא דכולי עלמא, דהיינו או שיאכל שיעור קביעות סעודה ד' ביצים ... ולברך המוציא וברכת המזון, או בתוך הסעודה אם ירצה לאכול פחות מזה. רק אם אין לו כל כך שיעור ד' ביצים, או שאינו יכול לאכול שיעור ד' ביצים, וגם לחם גמור אין לו כדי שיברך עליו תחלה ולפטור את הפשטיד"א, והוא נצרך לאכול שאינו יכול להמתין עד שיזדמן לו פת אחר, אז יזהר שלא לאכול כי אם פחות מג' ביצים ולברך לפניו בורא מיני מזונות ולאחריו מעין ג' ... ובכלל זה מה שעושים לפעמים חתיכת בשר דק ובצלים ומערבין אותם עם העיסה ואופין בתנור דלמ"ד כל דבר שרגילין ללפת עם הפת בטל לגבי פת הרי הוא כפת גמור, ולמ"ד אינו בטל חשיב כסנין, ולכן אין לאכול ממנו כי אם שיעור ד' ביצים ולברך המוציא וברכת המזון, ואם רוצה לאכול פחות מזה צריך לברך על פת תחלה ולאכול בתוך הסעודה כדין הנז' בפשטיד"א

המשנה ברורה מכריע ככיוון של המגן אברהם, אך מחדד אותם על פי דברי הרי"א:

פסקי ריא"ז מסכת ברכות פרק ו אות יג

פת הבאה בכיסנין, והוא פת העשוי בדבש או במיני תבלין, שעושין אותו כעין מיני מתיקה לקנוח סעודה, מי שקובע סעודתו עליו מברך עליו המוציא בתחלה וברכת המזון לבסוף, ומי שאינו קובע סעודתו עליו מברך עליו בתחלה בורא מיני מזונות ולבסוף ברכה אחת מעין שלש. ומז"ה ביאר, שהמלייתות הנאפות בתנור, שהן מליאות בשר או דגים או גבינה או ירקות, מברך עליהן המוציא. וכן נראה בעיני עיקר, שהן עשוין פת ולפתן כאחד, ולקביעות סעודה הן עשוין

המגן אברהם מבחין בין אם המילוי הוא 'אוכל' או 'קינוח'. הרי"א ז' מתמקד בשאלה עבור איזה שימוש אופים את המאפה: אם אופים אותו כשנוש, הרי שהוא פת הבאה בכיסנין. אם אופים אותו לקביעות סעודה, יש לברך עליו 'המוציא'. המשנה ברורה אומר שגם הט"ז לא חולק על כך!

ביאור הלכה סימן קסח סעיף יז ד"ה *פשטיד"א

ראיתי שהרבה אחרונים מסכימים לדינא לדברי הט"ז, שממולא בבשר ודגים דינו כמו ממולא בפירות, שאינו מברך עליהם המוציא וברכת המזון אלא בדקבע ... והנה באמת כד נעין היטב במקור הדברים יראה דאף המחבר מודה לדברי הט"ז דמילוי בשר הוי כמו מילוי פירות, ורק דהמחבר מיירי בשהיה עשוי כעין סתם לחם שעשוי לשבוע, ועל כן לא הוי בכלל פת כיסנין שעשוי רק לקינוח ולמתיקה בעלמא וכמו שמורה לשון הרי"א ז' ... דחשיב הבשר והדגים שממולא בתוכו כמו שאוכל לחם עם בשר ודגים הואיל שלחם זה עשוי לקביעת סעודה ולא לקינוח. אכן אם עשויים

רקיקים קטנים ומעורב בהן פתיתין של בשר וניכר שאין עשויין רק לקינוח אחר הסעודה דינו ממש כפת שמעורב בפירות ובשאר מיני מתיקה דאינו מברך עליהם המוציא וברכת המזון בדלא קבע

לסיכום שיטות הפוסקים:

ט"ז – כל לחם שאופים עם מילוי הוא פת הבאה בכיסנין.

מגן אברהם – אם המילוי הוא 'אוכל' – זה לחם. אם המילוי הוא 'קינוח' – זו פת הבאה בכיסנין.

ערוך השלחן – אם המילוי עיקר – זו פת הבאה בכיסנין. אחרת זה לחם.

ביאור הלכה – בחינת הסוגיה לפי הגדרת הרי"ז מעלה שאין הבדל תהומי בין המגן אברהם והט"ז. ההגדרה לא תהיה לפי המילוי, אלא לפי המטרה שבדרך כלל מילוי שכזה משמש. מה שאופים לשובע יהיה לחם, מה שאופים כחטיף ונשנוש יהיה פת הבאה בכיסנין.

העלנו לעיל את שאלת הברכה על הסמבוסק. לכאורה הוא הדין לפיצה ופוקצ'ה:

לפי הט"ז – לכאורה הם פת הבאה בכיסנין.

לפי המגן אברהם – לכאורה הם לחם.

לפי ערוך השלחן – תלוי. התוספות של פוקצ'ה ופיצה בדרך כלל פחותים מהלחם. סמבוסק לכאורה תלוי בכמות המילוי.

ביאור הלכה – אם באותה חברה הם נחשבים נשנוש, הם פת הבאה בכיסנין. אחרת הם לחם.

ותן ברכה עמוד ט – תשובות מהגרש"ז סימן קסח ג

פיצה – כיוון שבארץ ישראל אוכלים אותה לרוב כסעודה, מברכים המוציא וברכת המזון. ובמקומות שודאי אוכלים אותה לקינוח מברכים בורא מיני מזונות. ובארצות הברית שיש אוכלים אותה לסעודה ויש אוכלים אותה לקינוח – תלוי בדעת כל אחד ואחד, אם אוכלו כסעודה או כקינוח

וזאת הברכה בירור הלכה סימן ד אות ב (עמוד 230)

רוב האנשים אוכלים את הפיצה לשובע, בתור אחת הארוחות שלהם, ולא לקינוח בלבד (לא כחטיף). לפי זה יוצא שלדעת המשנה ברורה ברכת הפיצה היא המוציא, כי בוודאי לא ניכר מהפיצה שהיא נאכלת לקינוח בלבד ... אך ישנו מנהג בארצות הברית לברך על פיצה בורא מיני מזונות, ושמעתי ממקור נאמן שכך הורה הגר"מ פיינשטיין, ואפשר ששם המציאות הייתה שונה, ששם היו אוכלים את הפיצה כחטיף ולא לשובע, ולכן נהגו לברך בורא מיני מזונות. כעת נראה שהמציאות שם השתנתה ולא אוכלים בדווקא כחטיף, לכן נראה שצריכי לברך המוציא, וצ"ע. ובכל אופן הכל תלוי לפי מנהג המקום והזמן – שבמקום שרוב האנשים אוכלים פיצה רק לקינוח, לכאורה יש לברך בורא מיני מזונות

המשנה ברורה מגדיר הגדרה חדה המשלבת את הט"ז והמגן אברהם – תלוי אם רגילים לאפות את סוג המאפה הזה עם סוג המילוי הזה לסעודה או לקינוח. כף החיים חושש לשתי השיטות. לשיטתו יתכן ולא נכון לספרדי לאכול פיצה אם לא קבע עליה סעודה (או בתוך סעודה).

הילקוט יוסף פוסק בדומה למשנה ברורה, אך אומר שאין להשוות בין פיצה ופוקצ'ה לבין סמבוסק:

ילקוט יוסף נטילת ידים וברכות הוספות – הערות סימן קסח אות א – על איזה פת מברכים

בפתוח שהוא דומה ממש ללחם (כמו פיצה שלנו) רק משימים עליו בשר, מכיון שהעיסה נילושה במים, ונאפית בתנור, הרי זה נחשב כלחם אפי' להט"ז, ומברכים עליו המוציא, מפני שאפי' הט"ז לא כתב שמברכים עליו מזונות, רק אם הוא ככיסין על פיצה, שהיא עיסה שנלושה במים ומרדדים את העיסה דק דק, ומניחים עליה גבינה וזיתים, מברכים עליה המוציא וברהמ"ז, וזו היא פשטידא שדיבר בה מרן. אבל אם לשין את הפיצה בחלב, וטעם החלב ניכר, או שלשו אותה בביצים ושמן וכדומה, מברכים עליה בורא מיני מזונות

הילקוט יוסף אומר שגם הט"ז מדבר על לחם המלא במאכל. אך אם המאכל נמצא על גבי הלחם, לא מזהים את המאכל שעל הלחם כמשנה את העיסה עצמה. נחדד: מי שמתבונן בסמבוסק רואה לחם. פתיחתו תגלה לו שיש מאכל נוסף בפנים. לכן המאכל יכול להיחשב כנספח ללחם בשעת האפייה. פיצה, לעומת זאת, היא מאכל היושב על גבי הלחם. אז לפנינו לחם, ויש עליו עוד מאכלים, אך הם לא נספחים ללחם עצמו. לכן הילקוט יוסף פוסק שבכל מקרה פיצה ופוקצ'ה הם לחם (בשונה מסמבוסק, שהוא פת הבאה בכיסנין). בנוסף הוא מציין שאם העיסה נילושה בנחלים אחרים, חזרנו לדיון הקודם על פת הבאה בכיסנין.

ברכה על מצות

הסוג השלישי של פת הבאה בכיסנין, הנכסס, שונה מקודמיו, בכך שאפייתו שונה מאפייה של לחם אחר. שני הסוגים הקודמים היו לחם, שהתוספות המובנות למתכון (יהא זאת בעיסה עצמה או עטופה בה) ייעדו אותה לשימוש שונה. הדברים הנכססים שונים מלחם בצורה יותר אובייקטיבית. לכאורה אפשר להציב שאלת מבחן פשוטה: האם אפשר לשבור את התוצר? אי אפשר לשבור לחם, מכיוון שהוא גמיש. אפשר לחתוך או לקרוע אותו. לעומת זאת, בייגלה וקרקרים אפשר לשבור.

זה מעלה שאלה ביחס למצות. מצות הן קמח ומים, הנאפים דק ובחום גבוה, וכך אינן תופחות. ללא התפיחה נוצר תוצר דומה לקרקר. אם כך, על פניו גם מצה היא פת הבאה בכיסנין.

(כמובן שכל זאת לא נאמר על מצות רכות, הדומות יותר ללאפות, וממילא דינו, כמובן, כלחם רגיל לכל דבר).
 מזכיר שוב: אנו באים להגדיר מהי פת הבאה בכיסנין. כפי שלמדנו, פת הבאה בכיסנין היא פת שברכתה תלויה בהקשר. אם היא נאכלת כארוחה, יש לברך עליה 'המוציא'. אם היא נאכלת כשנוש מברכים עליה 'בורא מיני מזונות'. את גדרי קביעת הסעודה נלמד ביחידה הבאה. כעת אנו רק מגדירים מהי פת הבאה בכיסנין ומה לא.

לכאורה עולה שמצה היא פת הבאה בכיסנין. אין זה אומר שלא ניתן לקבוע עליה סעודה ולברך עליה 'המוציא'. אך לכאורה היא כלולה בהגדרה הפשוטה של מאפה הנכסס.
 הרב אבא שאול שאל מה לברך על מצה:

שו"ת אור לציון חלק ב - הערות פרק יב אות ג

הנה מעיקר הדין היה צריך לברך על מצה המוציא לחם מן הארץ, ומשום שאף על פי שהמצה נכססת, ויש אומרים שכל דבר הנכסס ברכתו מזונות, וכמו שהביא בשו"ע בסימן קס"ח סעיף ז', מכל מקום כיון שכל הטעם שפת הבאה בכיסנין ברכתה בורא מיני מזונות הוא מטעם שאין רגילות לאוכלה לשובע ולקבוע סעודה עליה, וכמו שכתב בב"י, אם כן מצות, שדרך לאוכלם לשובע ולקבוע עליהם סעודה, מן הראוי היה שיברכו עליהם המוציא לחם מן הארץ. אלא שמכל מקום מנהג בני ספרד לברך על מצות 'בורא מיני מזונות', כיון שעל כל פנים המצה נכססת, וכיון שכן המנהג אין לברך המוציא לחם מן הארץ, ויש להם על מה שיסמוכו, וכן דעת מורנו הגאון רבי עזרא עטיא זצ"ל ... ועל כל פנים ירא שמים לא יאכל מצה אלא בשיעור קביעות סעודה ואז יברך עליה המוציא לחם מן הארץ, או שיאכלנה בתוך הסעודה, כדי לצאת מידי ספק.

ואף על מצה שנשארה לאחר הפסח אין לברך המוציא. ואף שיש שרצו לחלק ולומר שאם נשארה המצה מפסח מברך המוציא, מ"מ אין המנהג כן, ורק בימי הפסח שהמצה היא מאכל כל אדם מברך עליה המוציא. וכן במוצאי יום טוב אחרון של פסח, אף על פי שמותר באכילת חמץ, מ"מ כיון שרוב בני אדם אוכלים מצה וקובעים עליה סעודה, עדיין חשובה כלחם גמור, ומברכים עליה המוציא, אולם למחרת דינה ככל השנה.

ואף מי שמאכלו בכל השנה אינו אלא מצה, אעפ"כ לא יברך עליה המוציא לחם מן הארץ, כיון שבטלה דעתו אצל כל אדם שאין רגילים לאכול מצה בקביעות, ורק אם אוכל שיעור קביעות סעודה, שהוא ד' ביצים, מברך עליה המוציא וברכת המזון

זה משיב אותנו לשאלה מדוע מברכים מזונות על מאפה שערכו התזונתי זהה ללחם, ונאפה בתנור כמו לחם. האם זה שהתוצר קשיח ונכסס משנה את מהותו? ניתן לשאול אם זה שהוא נכסס זו **סיבה** העומדת בפני עצמה להגדיר אותה כמאפה שאינו לחם, שהרי לחם, בהגדרתו, הוא דבר גמיש, או שמא זה שהוא נכסס זה **סימן** זיהוי, שאנשים בדרך כלל לא קובעים סעודה על סוג כזה של מאפה. אם זו **סיבה**, כלומר היותו נכסס הוא קריטריון המוציא אותו מכלל היותו לחם, לכאורה המצה אכן אינה שונה מקרקר. אך אם זה **סימן** לכך שאנשים אינם רגילים לקבוע עליו סעודה, אם כן יש לבחון סוגי מאפים נכססים הנאפים בכדי לקבוע עליהם סעודה. ודאי שאפיית מצות נעשית לצורך קביעת סעודה עליהם בפסח. האור לציון אומר שעקרונית היה נכון יותר לומר שזה סימן לכך שאנשים לא יקבעו עליהם סעודה, ולכן מצות חריגות בכך שקובעים עליהם סעודה למרות שהן נכססות. אך בפועל מנהג בני ספרד הוא להתייחס אל המצות כדבר הנכסס במשך שאר השנה, ולראות בהם פת בפסח בלבד.

הוא מציע להבחין בין מצות שאופים לפסח, וכך אפייתם היא ודאי לצורך קביעת סעודה, ובין מצות שלא אופים לפסח. ההגיון בחלוקה זו היא שהמצות הנאפות לפסח נאפות לצורך קביעת סעודה, כך שכבר בשעת האפייה ניתן לראות בהם מאפה המיועד לסעודה. הוא דוחה את ההבחנה הזאת, מפני שהדבר אינו תלוי במחשבת האופה, אלא ברגילות של החברה. החברה רגילה לקבוע סעודה על מצה בפסח, מפני שאין לנו לחם אחר. החברה אינה רגילה לקבוע סעודה על מצה במשך שאר השנה. בשאר השנה המצה היא קרקר. בדומה לכך מכריע הרב עובדיה:

שו"ת יחיה דעת חלק ג סימן יב

בסיכום: הספרדים ועדות המזרח נוהגים לברך על המצה לאחר הפסח בורא מיני מזונות ומעין שלש, ויש להם על מה שיסמוכו. וחסידים ואנשי מעשה נוהגים לאכול המצה בתוך סעודה של פת גמור, או שקובעים סעודתם על המצה, ואז מברכים המוציא וברכת המזון, וצריכים נטילת ידים. ומנהג האשכנזים לברך על המצה המוציא וברכת המזון. וחולה שאינו אוכל פת אלא מצה, מברך עליה המוציא וברכת המזון

שימו לב שבסוף דבריו הרב עובדיה אומר שאדם הרגיל לקבוע את סעודתו על מצה יברך עליה המוציא. בדברי האור לציון לעיל נאמר שבטלה דעתו אצל כל אדם. הרב עובדיה מבין שדינו כדין המצה בפסח. מכיוון שכולנו קובעים את סעודתנו על מצה בפסח, אי אפשר לומר ש'בטלה דעתו אצל כל אדם', שהרי 'כל אדם' קובע את סעודתו על מצות בשבוע מסוים מן השנה!

מדוע האשכנזים נוהגים לברך 'המוציא' על מצה, גם כאשר אינם קובעים עליו סעודה?

שיירי כנסת הגדולה הגהות בית יוסף אורח חיים סימן קנח ס"ק א

נשאלתי על האוכל מצה שנילושה במים לבד אחר הפסח, אם צריך נטילה וברכת המזון. והשבתי דלא דמי לפת הבאה בכיסנין שהם בישקוג'יש (ביסקווייטס), לדעת רבינו האיי גאון שאין צריך נטילה ... המצה שבילתה עבה ונאפית בתנור בלא משקה ואינה כל כך קשה כמו הבישקוג'יש, דיש לברך עליה המוציא וגי ברכות וליטול ידי

שיירי כנסת הגדולה אומר שהמצה אינה קשה כמו ביסקווייט. כמובן שהמצות שלנו קשות מאוד, ואינן גמישות כלל. מבחינה זו הן אינן שונות מביסקווייט או בייגלה.

נראה שהדברים הפריעו לבית דוד. לכן הוא מסביר שגם אם המצות קשות כמו ביסקווייט, הן עדיין שונות:

בית דוד (שאלוניקי) סימן ע

ולי נראה טעם לדבר, דלא דמי לבשקוג'יש, משום דהבשקוג'יש, הקושי שלהם הוא מחמת שחוזרים ונותנים אותם בתנור אחר שנאפו לגמרי כדי שיתייבשו יותר, ואפילו אין חוזרים ליתן אותם בתנור אלא שמניחים אותם בתנור יותר מכדי צרכם שאף שכבר נגמר אפייתם אין רודין אותם מן התנור ומשהים אותם בתוך התנור כדי שיתייבשו, אבל המצות אין משהים אותם בתנור יותר מכדי אפייתם רק כשנגמר אפייתם מיד רודין אותם מן התנור ומה שהם קשות הוא מחמת שהן דקות ועל ידי אפייתם לבד הן מתקשות אם כן אין שם אפייה אחרת לכך הם כפת ממש

הבית דוד אומר שדרך הפיכת המצה לפריכה שונה מהדרך בה קרקרים נעשים פריכים. זו חלוקה מפתיעה. לפי דברי הבית דוד אין לאכול קרקרים או בייגלה בלי לברר כיצד הם נאפים, ומה הופך אותם לנכססים. אמנם חילקנו בין אפייה ובין דרכי בישול אחרות, אך טרם ראינו הבחנה בין דרכי האפייה. יתרה מזאת, לכאורה הסברא נותנת שהחלוקה תהיה הפוכה. אפיית המצות הראשונית מקשה אותן. לעומת זאת, הוא טוען שהאפייה הראשונה של הקרקרים אינה מקשה אותם, אלא רק אפייה נוספת. אם כבר היינו מחלקים, היינו אומרים שהביסקווייטים עליהם הבית דוד מדבר דומים יותר לצנימים, שאפייתם הראשונה נותנת להם שם לחם, ולאחר מכן אפייה נוספת מייבשת אותם (בצנימים נעסוק בעזרת ה' ביחידה הבאה). נראה שהגם הבית דוד אינו שליו עם חלוקה זו, ולכן הוא מציע הבחנה נוספת:

שם

עוד טעם אחר לחלק בין מצה לבשקוג'יש ... דלאו במידי דמקרי לחם תליא מילתא ... עיקר הטעם הוא בשביל שאין דרך בני אדם לקבוע סעודתם עליו לא חייבוהו לברך המוציא וגי ברכות א"כ אכל שיעור שדרך בני אדם לקבוע עליו ... ואם כן דווקא הבשקוג'יש שאין דרך בני אדם לקבוע עליו המוציא וגי ברכות המזון, אבל המצות, שדרך בני אדם לקבוע עליו, ראוי לברך עליו המוציא וברכת המזון. לא מיבעיא בתוך הפסח שהוא עיקר הקביעות ואין קובעים על שום דבר אחר, אלא אפילו אחר הפסח, הואיל וכבר מעיקרא חל עליו חיוב מחמת ימי הפסח תו לא פקע אחר הפסח

הרב הלל פוסק (ה'תרמא-התשיג, רב ברוסיה ורומניה, ידיד של הרא"ה קוק, שהעלה אותו ארצה) כותב בצורה דומה, ואומר שתהיה נפקא מינה למצות הנאפות אחר הפסח:

שו"ת הלל אומר אורח חיים סימן קי"ז

נשאלתי: פה בארץ ישראל אופים המאפיות מצות כל השנה, אי מברכים על המצות המוציא? תשובה: כשם שיוצאין ידי חובת מצווה לענין מצה כן הוא לענין לחם, דהמצווה אחשביה. נמצא שיש לומר שאלו המצות שנשארו מפסח לא נשתנו ברכתן, וכשם שמברך עליהן המוציא בימי הפסח, כן נשארו בברכתן, כיוון דבשעה שעשאן היה עליהן שם לחם. אבל המצות שנאפו אחר הפסח יש ספק ברכה עליהם

מכיוון שהמצות המיוצרות לפסח נועדו לקביעת סעודה, הרי שבשעת אפייתן נקבעו כלחם שקובעים עליו סעודה. לפיכך דינם כלחם גם אחר הפסח. ברם, אם אופים מצות שלא לצורך פסח, לכאורה הם אינם שונים מקרקרים, ולכן ברכתם נותרת בספק.

למעשה, הספרדים נוהגים לראות במצה פת הבאה בכיסנין, והאשכנזים רואים במצה פת. ברם, כולם מסכימים שישנו ספק:

פסקי תשובות אורח חיים סימן קסח אות יג

המצות, שאם כי נראה להשוותם לכעבים יבישים דסעי' ז' או עכ"פ לחלוקה השניה דסעי' זה (הני"ל אות י"ב), מ"מ כיון שאינם בגדר יבישים מאד, ועשויים לאכילת קבע, לכן ברכתם המוציא וברהמ"ז. אמנם החיד"א (במחזיק ברכה סי' קנ"ח סק"ה) העיד שנוהגים לברך על מצה בורא מיני מזונות ועל המחיה, ורק בפסח שהמצה עיקר האכילה וגם עקב חשיבות המצוה מברכין עליה המוציא וברהמ"ז, וכן מצינו לעוד גדולי פוסקי ספרד, וכן נוהגים עד היום בקרב כל בני ספרד, אלא שחסידיים ואנשי מעשה שביניהם מקפידים לאכול המצה רק בתוך הסעודה או דרך קביעות סעודה ולברך המוציא, אבל בני אשכנז מברכים על המצות המוציא וברהמ"ז בכל ענין ואין לשנות, וגם בקרבם נוהגים חסידיים ואנשי מעשה להחמיר ולא לאכול אלא בתוך הסעודה או דרך קביעות סעודה.

עיסה רכה ופנקייקס

תלמוד בבלי מסכת ברכות דף מב עמוד א

לחמניות - מערבין בהן ומברכין עליהן המוציא! - שאני התם דקבע סעודתיה עליהו, אבל היכא דלא קבע סעודתיה עליהו - לא

הגמרא אומרת שגם על "לחמניות" מברכים המוציא רק אם קבע סעודה, בדומה לפת הבאה בכיסנין. חלק מהבעיה בסוגיה שלנו היא בעיה של שפה. אין ספק שהגמרא איננה מתכוונת ללחמניות שלנו. הלחמניות שלנו הן לחם לכל דבר ועניין. הן לחם במנות קטנות. הראשונים ערים לבעיה הזאת, נעין בדבריהם. אך נגלה שזה לא מקל עלינו לגמרי. הראשונים מתרגמים את המושגים לשפתם (אצל רש"י ובעלי התוספות בעיקר צרפתית עתיקה), ואין לנו תמיד תרגום הולם לדבריהם. מה הן "לחמניות"?

רש"י מסכת ברכות דף מב עמוד א

לחמניות - אובליא"ש בלעז

בעלי התוספות אומרים שהסבר זה של 'לחמניות' דומה מדי ללחם:

תוספות הרא"ש⁴ מסכת ברכות דף מב עמוד א

לחמניות. פרש"י אובליא"ש, ולא נהירא דלחם גמור הוא, שתחילתה וסופה עיסה ומברכין עליהם המוציא וברכת המזון! ונראה לפרש לחמניות היינו ניבלי"ש, שהם דקות מאוד ואין מברך עליהם אלא בורא מיני מזונות, אבל אי קבע סעודתיה עליהו מברך עליהם המוציא וגי ברכות, ואי אכלינהו שלא מחמת הסעודה בתוך הסעודה טעונין ברכה לפנייהם ולא לאחריהם

בעלי התוספות דוחים את דברי רש"י בטענה שהאובליא"ש דומה מדי ללחם. הרשב"א בתורו דוחה את דברי בעלי התוספות:

חידושי הרשב"א מסכת ברכות דף מב עמוד א

בתוספות פירשו ניבלי"ש, ואינו מחוור שהרי בלילתן רכה היא

מהם אותם ניבלי"ש שבעלי התוספות מדברים עליהם? בדבריהם נאמר שמדובר במשהו דק. הרשב"א אומר שמדובר בבליה רכה, ולפיכך אינם פת הבאה בכיסנין, אלא עוד פחות מכך. ניתן להסיק מן הדברים שניבליש היא כמו קרפ או פנקייק (כאמור, קשה לדעת איזה אחד מהם).. לפי בעלי התוספות דינם יהיה כדן פת הבאה בכיסנין, ואילו הרשב"א אומר שזה לא יעלה על הדעת. לשיטתו דינם יהיה כמו הדין של דייסה: לעולם ברכתה יהיה 'מזונות' ומעין שלוש, אפילו אם יאכל ממנה יותר משיעור קביעת סעודה.

⁴ דברים דומים מופיעים בתוספות על אתר, אך דברי הרא"ש מפורטים יותר.

לכאורה מקור הדברים האלה מתחיל מסוגיה אחרת:

תלמוד בבלי מסכת ברכות דף לו עמוד ב

טרוקנין חייבין בחלה. וכי אתא רבין אמר רבי יוחנן: טרוקנין פטורין מן החלה. מאי טרוקנין? אמר אביי: כובא דארעא... אמר ליה אביי לרב יוסף: האי כובא דארעא מאי מברכין עלויה? אמר ליה: מי סברת נהמא הוא? גובלא בעלמא הוא ומברכין עלויה בורא מיני מזונות. מר זוטרא קבע סעודתיה עלויה, וברך עלויה המוציא לחם מן הארץ ושלש ברכות

רש"י מסכת ברכות דף לו עמוד ב

כובא דארעא - עושה מקום חלל בכירה, ונותן בתוכו מים וקמח, כמו שעושים באלפס.

הגמרא מביאה שתי מימרות, האחת אומרת שטרוקנין חייבים בחלה, השנייה אומרת שטרוקנין פטורים מחלה. רב יוסף אומר לאביי שאם מדובר בכובא דארעא, ודאי שזה אינו לחם כלל. מר זוטרא קבע סעודה על הטרוקנין ובירך עליה המוציא וברכת המזון. לכאורה נשמע שמר זוטרא חולק על רב יוסף, אך הגמרא, לכאורה, מתעלמת מכך. מדוע?

יתכן ואין מחלוקת בין האמוראים. כולם מסכימים שדינה כדין פת הבאה בכיסנין, וברכתה תלויה בקביעת סעודה, כדין פת הבאה בכיסנין.

הרמב"ם משווה בין דין הפת הבאה בכיסנין ודין הטרוקנין:

רמב"ם הלכות ברכות פרק ג הלכה ט

עיסה שנאפית בקרקע כמו שהערביים שוכני המדברות אופים הואיל ואין עליה צורת פת מברך עליה בתחלה בורא מיני מזונות, ואם קבע מזונו עליה מברך המוציא. וכן עיסה שלשה בדבש או בשמן או בחלב או שעירב בה מיני תבלין ואפאה והיא הנקראת פת הבאה בכסנין אף על פי שהוא פת מברך עליה בורא מיני מזונות, ואם קבע סעודתו עליה מברך המוציא.

הרמב"ם פוסק שדין הטרוקנין כדין פת הבאה בכיסנין (היסטורית אלו שני מאפים שונים, אך הלכתית הם זהים).

❖ הרחבות – שיטת הרמב"ם

הרא"ש מבחין בין סוגים שונים של בלילות ודרך אפייתן:

תוספות הרא"ש מסכת ברכות דף לו עמוד ב

לא דמי לטרוקנין, דאף על פי שבלילתו רכה, אופין אותו בגומא שבכירה, כמו שפירש רש"י, ונעשה לחם, אבל מרתח גביל שופכין אותו על הכירה ומתפשט ואין תורת לחם עליו... היה ר"י מסופק על אותן נייל"ש שאופין בשני ברזלים שיש להם שינים אי הוי כגובלא בעלמא ומברכין עליהו בורא מיני מזונות. אפילו למר זוטרא דקבע סעודתא אגובלא ומברך עליה המוציא ושלש ברכות, היינו שמא לפי שאין העיסה רכה כל כך כמו עיסת נייל"ש, וגם אינם חייבות בחלה, וגובלא דהכא חייבת בחלה, אף על פי שאינו ראוי לברך עליו המוציא אם לא קבע סעודתיה עליה, הילכך טוב ליהור שלא לקבוע סעודתו על נייל"ש כדי להסתלק מן הספק

מדברי הרא"ש (הממשיכים את דברי בעלי התוספות) עולה שיש שלושה מרקמים של בצק: א. עיסה עבה, בצק של פת (שאם תאפה עם דברים נוספים או יישו אותה היא תהפוך לפת הבאה בכיסנין). ב. עיסה רכה ביותר, שהיא אפילו אינה פת הבאה בכיסנין (מכיוון שאין לה תואר לחם). ג. דרגת ביניים. אם אופים אותו בתוך גומא, כלומר, באופן שמקנה לו צורה באפייה, זה מקבל צורת הפת. זהו הטרוקנין. אך אם הבצק מתפשט על פני הכירה, אין עליו תורת לחם. משמע שאם אפו אותו באופן זה, בו הוא מתפשט, גם אין עליו תורת פת הבאה בכיסנין.

הרא"ש מתלבט על העיסה הרכה שנעשית בתוך כלי שנותן לו צורה. נראה שמעין זה מצוי אצלנו בוופל הבלגי: עיסה רכה שניתן לשפוף לתוך צורה של בחל רותח, וכך הוא אינו מתפשט אלא מקבל צורה. הרא"ש מתלבט, מכיוון שבשלב הלישה זו לא עיסה של לחם, אלא רק קיבל צורת לחם תוך כדי האפייה. המרדכי אומר ש"י נשאר בספק לגבי ברכת הנייל"ש של בעלי התוספות, כאשר קובעים עליהם סעודה. האם הם רכים מדי בכדי שדינם יהיה כדין פת הבאה בכיסנין?

מרדכי מסכת ברכות פרק כיצד מברכין רמז קב

אותן נייל"ש רכין הם יותר מדאי ואינם אלא גובלא בעלמא ויש להסתפק אם יש לברך המוציא או בורא מיני מזונות, והיה נוהג ר"י שלא לאוכלם אף בפורים כי אם תוך הסעודה ולברך בפת תחלה כדי לפוטרה מברכה שהיה מסופק אי הוי קביעותיה קביעות או לא

מצד שני, נראה שר"י עצמו כן הגדיר את הניל"ש כלחמניות, כלומר, כדין פת הבאה בכיסנין!

מרדכי מסכת ברכות פרק כיצד מברכין רמז קלז

לחמניות פ"י הקונטרס אובליא"ש ור"י פ"י דהיינו ניל"ש

הב"ח מסביר שר"י עצמו מבחין בין שני סוגי ניל"ש:

ב"ח אורח חיים סימן קסח אות ה

הא דכתב בשם ר"י דהיה נוהג שלא לאכלם אף בפורים וכו' אינו אלא באותם נילוי"ש שהם רכים יותר מדאי וכדכתב ברישא אמנם אותן נילוי"ש רכים הם יותר מדאי וכו' דמדקאמר אותן נילוי"ש משמע דבאלו דוקא איכא ספיקא ומה שכתב אחר כך בלחמניות שהן נילוי"ש דאם קבעו עלייהו מברכין עלייהו המוציא אינם אותם נילוי"ש שהם רכים כל כך

כך גם משמע ממה שת"י מביא בשם ר"י הזקן:

רבינו יונה על הרי"ף מסכת ברכות דף כז עמוד א

אומר רבינו יצחק הזקן ז"ל דדוקא בהני ובכיוצא בזה מועיל קביעות, אבל באלו הרקיקין הדקין ביותר שעושין בשני ברזלים ונקראין אובליא"ש, אין הקביעות שלהם קביעות ואינו מברך אלא בורא מיני מזונות, שאין קביעות בזה אכילה לעולם

ניתן להסיק מכאן שאם מדובר בקרפ צרפתי, לזה ודאי שאין תואר לחם, ולכן אינו פת הבאה בכיסנין, ולעולם לא יברכו עליו 'המוציא', גם אם יקבעו עליו סעודה. אך לא לגמרי ברור מה יהיה הגבול בין הנילו"ש הרכים והנילו"ש ה'יותר' רכים. תהיה לנו נפקא מינה מעשית מאוד מהשאלה הזאת: אדם שקובע סעודה על פנקייקים, חביתיות – האם דינם כקרפ (וכן כאיטריות, שלמדנו שגם להם אין צורת הפת), או שהם כבר בגדר פת הבאה בכיסנין?

דברי השולחן ערוך משאירים אותנו באותה השאלה:

שולחן ערוך אורח חיים הלכות בציעת הפת, סעודה, וברכת המזון סימן קסח סעיף ח

לחמניות, אותן שבלילתן עבה שקורין אובליא"ש, לחם גמור הוא ומברך עליו המוציא וברכת המזון; ואותן שבלילתן רכה ודקים מאוד שקורין ניבלא"ש, מברך עליהם בורא מיני מזונות וברכה אחת מעין שלש; ואם קבע סעודתו עליהם, מברך המוציא וברכת המזון

סעיף טו

טרוקנין, דהיינו שעושין גומא בכירה ונותנים בה קמח ומים מעורבין בה ונאפה שם, מברך עליו בורא מיני מזונות וברכה אחת מעין שלש; ואם קבע סעודתו עליו, מברך המוציא וברכת המזון; אבל טריתא, דהיינו שלוקחין קמח ומים ומערבים אותה ושופכים על הכירה והוא מתפשט ונאפה, אין עליו תורת לחם כלל ואין מברכים עליו אלא בורא מיני מזונות וברכה אחת מעין שלש, ואפילו קבע סעודתו עליו

מדברי השולחן ערוך נשמע כך:

אם הבלילה עבה – זהו לחם גמור.

טרוקנין, כלומר, מאפה שמקבל צורה בתוך גומא בכירה, הוא פת הבאה בכיסנין, למרות שמדובר בעיסה רכה.

מה שלא ברור הוא היחס בין ניבלא"ש וטריתא. ניבלא"ש זו בלילה רכה שנאפית דק, וטריתא היא בלילה דקה שנשפכת ומתפשטת. ניבלא"ש זו פת הבאה בכיסנין, ואילו על טריתא אין תורת לחם כלל. איזה אחד מהם מתאר את הפנקייקים שלנו?

הט"ז אכן תמה על ההגדרה של הב"ח, ועל חוסר הבהירות בהגדרות השולחן ערוך, ומשאיר בצריך עיון:

ט"ז על שולחן ערוך אורח חיים סימן קסח ס"ק ט

והוא תמוה בעיני דא"כ לא נודע איזה מקרי 'דקי' ואיזה הוי 'דק שבדקות'?

אלא נראה דר"י הזקן לא אמר כן לענין להלכה למעשה כמש"ל אלא דהרא"ש והטור לא מספקא להו וס"ל גם הלכה למעשה במיני נילוש שהן דקין ובלילתן רכים דמברך עלייהו במ"מ ואם קבע עלייהו מברך המוציא ומ"מ להלכה כיון דר"ש ור"י היו מסתפקים וכ"כ התוס' עוד בפרי"ק כ"מ גבי כובא דארעא שהיה נוהג ר"מ לאכול גם בפורים דוקא תוך הסעודה מפני הספק אם מהני ביה קביעות בפ"ע לברך המוציא. ע"כ אין לקבוע עליהם סעודה ולברך המוציא בכל מינים שבלילתן רכה והם דקים

למעשה הט"ז אינו מכריע. עולה מדבריו שקרפ צרפתי אכן ייחשב מאכל שאין לו צורת הפת, אך כל פנקייק וכדו' ייכנס לספק. המשמעות של פסיקה כדבריו היא שאין לקבוע סעודה על פנקייקים, מכיוון שזה מכניס אותנו לספק. המגן אברהם פושט את הספק לכיוון ההפוך:

מגן אברהם סימן קסח ס"ק מא

ואפילו קבע. בטור כתוב דאם קבע עליו מברך המוציא. והרב בית יוסף חולק עליו. ולי נראה דהדין עם הטור, דהא הרא"ש והרמב"ם והרי"ף לא חלקו לענין המוציא, וגם לא הקילו בטריטא אלא לענין חלה, דלא מקרי 'לחם' כיוון ששופכין אותו, אבל לאחר אפייה לחם גמור הוא אי קבע עליו

המגן אברהם מזכיר לנו שלפי הרמב"ם אין שני סוגים של טריטא. כל עיסה שאופים בשפיכה היא פת הבאה בכיסנין. לכן הוא מכריע שאין הבדל בין טריטא וניבלא"ש. שניהם פת הבאה בכיסנין. מדבריו תצא חומרה לכיוון ההפוך: גם קרפ צרפתי הוא פת הבאה בכיסנין.

לסיכום השיטות בשלב זה:

מוסכם שבלילה עבה היא לחם, אלא אם כן היא פת הבאה בכיסנין מהטעמים שלמדנו ביחידה הקודמת. דין בלילה רכה שקבלה צורה בגומא שבכירה היא כדין פת הבאה בכיסנין. לגבי בלילה רכה:

לפי המגן אברהם: בלילה רכה פוטרת מחלה, אך מעת שאפה אותה קבלה צורת הפת, ומעתה דינה כדין פת הבאה בכיסנין.

לפי הט"ז: מסתבר שיש בלילה רכה שאין לה תואר לחם, ולכן דינה אינו כדין פת הבאה בכיסנין. אך אין לנו דרך לדעת איזו בלילה אינה נחשבת פת, ולכן תמיד יש להחמיר ולהתייחס לזה כספק פת הבאה בכיסנין. ב"ח, וכך משמע מהב"י: למה שלא תפח כלל באפייה אין תואר לחם, וברכתה לעולם 'מזונות'. בלילה דקה שתופחת באפייה מקבלת דין של פת הבאה בכיסנין (כאמור, הגבול בין שני אלה אינו מוגדר עד תום).

הספק משתקף בדברי פוסקי דורנו:

ברכת ה' פרק ב סעיף יב תנאי ב

אם אין לה תואר פת, כגון שעשויה מבלילה רכה מאוד ששפכה על מחבת רותח וכיו"ב ומתפשטת הרבה באופן שלאחר אפייתה היא דקה מאוד ... אינה נחשבת פת, אף על פי שאפו אותה, ומברכים לפניה 'בורא מיני מזונות' ולאחריה ברכת מעין שלוש

שם סעיף טז

ומכל מקום חביתית [בלינצ'ס] ולחוח ראוי להחמיר שלא לאכול מהם כמות (סעודה) אלא בתוך סעודה שבירך בה המוציא על לחם רגיל

ברם, נראה שהגרש"ז הלך בדרכם של השו"ע והב"ח, ומכריע בין סוגי הפנקייקים:

וזאת הברכה פרק ד עמוד 26 (סעיף ג)

דוגמאות של מאכלים המוגרים כ'תבשיל מזונות', ומיני מזונות שאין להם תורת לחם⁵: דייסות תבשילי חיטה גרוסה ושבורה, אטריות לסוגיהן, שקדי מרק, פתיתים, קוסקוס, פשטידה מאטריות, זלאביא, חביתיות דקיקות, ויש אומרים וופלים⁶

שם הערה 2

אך בחביתיות עבות יותר יש בזה שאלה

שם הערה 3

צ"ע שמא הוופלים שלנו עבים יותר

וזאת הברכה בירור הלכה סימן ה אות ז

על מזונות שנתבשלו במחבת במעט שמן כדי שלא ידבק המאפה דינו כאפייה, ויש להם דין לחם אם קבע. לכן המלאווח יש לו דין לחם אם קבע. הוא הדין במחבתיות (פאנקייקס) המטוגנות בקצת שמן

⁵ ההדגשה במקור.

⁶ הכוונה היא ל waffles, חמיטה.

שם אות ח

אך על מאפה דק מאוד העשוי מבלילה רכה הכריעו הפוסקים שאין לו תורת לחם, ולכן על חביתיות דקיקות מברך 'על המחיה' אף שקבע (כך הורה לי הגרש"י אורבך). אך אחד מגדולי הדור הורה על בלינצ'ס עבות קצת שיש להם דין תואר לחם)

פסקי תשובות אורח חיים סימן קסח אות יב

נמצא בידינו ג' חלוקות: א. עיסה שבלייתה (לישתה) עבה (כעין בצק), וברכתה המוציא וברהמ"ז אף שנאפית דק (בשכבה דקה). ב. בלייתה רכה (נוזלית) ונאפית דק מאד, וברכתה מזונות ועל המחיה, אך אם קובעים סעודה עליה מברכים המוציא וברהמ"ז. ג. בלייתה רכה ביותר (נוזלית מאד) ונאפית דק וקלוש ביותר, וברכתה מזונות ועל המחיה אף אם יקבעו סעודה עליה, משום שאין בה כלל תורת לחם.

בהמשך הוא מציע שפנקייקס כלולים בסוג השני, ואילו בלינצ'ס ווופל כלולים בסוג השלישי.

לסיכום:

פת הבאה בכיסנין

בגמרא (מסכת ברכות דף מב ע"א) נאמר שפת הבאה בכיסנין היא מצב ביניים, בין לחם ובין מאכלים שמברכים עליהם 'מזונות'. אם קובעים עליהם סעודה – מברכים עליהם 'המוציא' וברכת המזון, אחרת מברכים עליהם 'מזונות' ומעין שלוש.

מהי פת הבאה בכיסנין? למדנו שלושה פירושים:

א. רש"י: קינוח. הפת הבאה עם הקינוח.

ב. רב האי גאון: יבש, פת שכוססים.

ג. רבינו חננאל: כיסים, לפת יש כיסים, ממלאים אותם במילויים שונים (בדרך כלל מתוקים).

השולחן ערוך פוסק את שלושת האפשרויות להלכה. גם אם מאפה זה אינו משקף את הפת הבאה בכיסנין' ההיסטורית, ההלכה ביחס אליה זהה.

נעמיק בכל אחד מאלו:

היחס בין טיגון ובין עירוב בשמן

ביחידה הקודמת למדנו שלכאורה 'לחם', בהגדרה, הוא עיסה אפויה. למדנו את מחלוקת הראשונים אם יתכן שעיסה מבושלת או מטוגנת תחשב 'פת'. כאן אנו עוסקים בלישה בדברים נוספים, ולא רק מים.

מהיחידה הקודמת לכאורה היינו למדים שאם לישו עיסה כרגיל, ולאחר מכן טיגנו את העיסה, היא אינה פת כלל (לפי רוב הראשונים החולקים על ר"ת).

ביחידה זו, העוסקת בהגדרת פת הבאה בכיסנין, למדנו שלפי הרמב"ם אם ליש את העיסה בשמן רב, דינה כפת הבאה בכיסנין. הרמ"א פוסק שאכן יש להבחין בין שני אלה: עיסה שנילושה במים וטוגנה בשמן מצד הדין לעולם לא ייחשב 'פת', וממילא ברכתו תמיד תהיה 'מזונות'. ברם, הוא פוסק שיש לחשוש לשיטת ר"ת. לעומת זאת, עיסה שנילושה בשמן רב תהיה פת הבאה בכיסנין, ואם יקבעו עליה סעודה ברכתה תהיה 'מזונות'.

המגן אברהם, בשם רבינו ירוחם, אומר שגם אחרי הטיגון ניתן 'לתקן' את העיסה ולהפוך אותה ללחם, על ידי אפייה יבשה. לאור זאת, לשיטתם יהיו שלוש עיסות רוויות בשמן, שדין שונה זו מזו:

לישה עבה וטיגון בשמן עמוק: אינו פת (לפי רוב הראשונים).

לישה בשמן ואפייה לאחר מכן: פת הבאה בכיסנין.

טיגון בשמן ואפייה לאחר מכן: לחם.

הט"ז חולק על הרמ"א, ואומר שהפסיקה בשני הדינים זו פסיקה מספק, ולכן אין צורך לנסות למצוא הכרעה. למעשה אם בשלב האפייה או הטיגון העיסה רוויה בשמן יש להתייחס אליה כפת הבאה בכיסנין, כדברי הרמב"ם.

המשנה ברורה דוחה באופן דומה את דברי המגן אברהם. אם העיסה רוויה בשמן, תמיד נתייחס אליה כפת הבאה בכיסנין, בין אם הוסיפו את השמן בשעת הלישה, או ששרו את העיסה בשמן עמוק רותח (טיגון), או שטיגנו ולאחר מכן אפו את העיסה יבשה. בכל המקרים הללו העיסה רוויה בשמן, ויש להתייחס אליה כפת הבאה בכיסנין.

בצק שמעורבים בו דברים נוספים

הרמב"ם מפרש את 'פת הבאה בכיסנין' שבגמרא כעיסה שלשה בדבש או חלב, או עירב בה מיני תבלין. רש"י מנסח "תבלין הרבה ואגוזים ושקדים, ומאכלה מועט". הבית יוסף מתלבט על היחס בין המים ובין שאר הנוזלים והתבלינים מצדיקים להתייחס לפת זו כפת הבאה בכיסנין. למעשה הוא מכריע שדי בכך שעירבו בה מי פירות, באופן שיהיה ניכר בעיסה. וכך ניסח בשו"ע "והוא שיהיה טעם תערובת המי פירות ניכר בעיסה".

הרמ"א חולק ואומר שפת הבאה בכיסנין היא רק אם עיקר העיסה נילושה בדברים אחרים, וכך ניסח בהג"ה "אלא אם כן יש בהם הרבה תבלין או דבש ... שכמעט הדבש והתבלין הם עיקר".

אם כך, לפי השו"ע יש להוסיף כמות ניכרת, ולפי הרמ"א צריכים "הרבה". אך יש להגדיר את הדברים הללו בצורה ברורה יותר.

שו"ע הרב נותן הגדרות של רוב ומיעוט. הגדרה זו מובנת כאשר מדובר על הנוזל שמוסיפים לעיסה, אך פחות ברורה בהקשר של תבלינים.

הב"ח הולך בדרך זו, ולבסוף אומר שיתכן וכל עוד הקמח עיקר יש לברך המוציא. אם הלחם מיועד לתזונה, הקמח עיקר, ואז יתכן ויש לברך המוציא. לכן הוא אומר שעדיף לאכול את כל אלו בתוך סעודה בלבד.

הט"ז מעדן את ההגדרה ואומר שהשאלה היא מהו הטעם הדומיננטי – טעם התבלינים או טעם העיסה? מתוך כך הוא מציע שלושה סוגי מאפים:

- א. תוספת שלא מרגישים את טעמה. זהו לחם.
 - ב. תוספת שנותנת טעם בלחם. בזה חלוקים הבית יוסף והרמ"א.
 - ג. תוספת שטעמה חזק דיו בכדי להגדיר את העיסה כמשהו אחר, שאינו לחם. המשנה ברורה פוסק כט"ז.
- כף החיים פוסק כשולחן ערוך, ואומר שירא שמיים יחוש לשיטת הרמ"א.

אפו לי לחם עם כיסים, מלאו כיסי באגוזים

כאמור, לפי רבינו חננאל פת הבאה בכיסנין קבלה את שמה מהכיסים הממולאים שלה. בסימן קסח סעיף ז פוסק השו"ע את דברי רבינו חננאל. אך בסעיף יז הוא אומר שמברכים המוציא וברכת המזון על מאפה הנאפה עם בשר גבינה או דגים. מהו ההבדל בין שני אלה? למדנו שלוש שיטות:

- א. מגן אברהם: יש הבדל בין מילוי מתוק ומילוי שאינו מתוק.
- המגן אברהם מסביר שאנשים אינם רגילים לקבוע סעודה על מאפה עם מילוי מתוק. לעומת זאת, מאפה עם מילוי בשר או דגים זה בסך הכל סנדוויץ'. לשיטתו עולה שעל סמבוסק ממולא יש לברך 'המוציא'.
- ב. ט"ז: כל מילוי שבשעת אפייה הופך את המאפה לפת הבאה בכיסנין.

הט"ז חולק ואומר שבסעיף יז השו"ע מתכוון בסך הכל לפסוק שיש לברך על המאפה, ולא על המילוי. מה מברכים על המאפה? תלוי אם קובעים עליו סעודה. אכן, רגילים לקבוע סעודה על מאפה ממולא שכזה, ולכן השו"ע פוסק בצורה סתמית לברך 'המוציא'. אך במידה ולא קבע את סעודתו על המאפה יברך 'מזונות', כדין פת הבאה בכיסנין.

נראה שלפי הט"ז, לחם שבשעת אפייתו קבעו את ייעודו ומילואו הוא פת הבאה בכיסנין. כך שאם נאפה פיצה, מראש הגדרנו שזהו לחם עם ציפוי מסוים, ולכן אם לא קבע עליו סעודה, יברך 'מזונות'. לעומת זאת, אם אפה פיתה, ולאחר מכן שם עליו ציפוי זהה, יברך עליו 'המוציא', מפני שבשעת האפייה של הפיתה השימוש לא היה מוגבל.

- ג. ערוך השלחן: תלוי בכמות של המילוי.
- ערוך השלחן מסביר שאם מדובר בכמות גדולה של מילוי, הרי שהמילוי עיקר, ולכן לא קובעים על הפת סעודה. אם מדובר בכמות קטנה שאינה מצדיקה שיתייחסו אליה כעיקר האכילה, יברך 'המוציא'.

כף החיים חושש, להלכה, לשלושת השיטות.

הרי"א"ז אומר שזה תלוי במחשבה בשעת האפייה: אם המאפה נאפה לקביעות סעודה, מברכים עליו 'המוציא'. אם הוא נאפה כנשנוש, הרי זה כפת הבאה בכיסנין.

לאור זאת קובע הביאור הלכה שאין הבדל תהומי בין המגן אברהם והט"ז. ההגדרה לא תהיה לפי המילוי, אלא לפי המטרה שבדרך כלל מילוי שכזה משמש. מה שאופים לשובע יהיה לחם, מה שאופים כחטיף ונשנוש יהיה פת הבאה בכיסנין.

נפקא מינה לסמבוסק, ולכאורה גם פיצה ופוקצ'ה:

לפי הט"ז – לכאורה הם פת הבאה בכיסנין.

לפי המגן אברהם – לכאורה הם לחם.

לפי ערוך השלחן – תלוי. התוספות של פוקצ'ה ופיצה בדרך כלל פחותים מהלחם. סמבוסק לכאורה תלוי בכמות המילוי.

ביאור הלכה – אם באותה חברה הם נחשבים נשנוש, הם פת הבאה בכיסנין. אחרת הם לחם. ברם בילקוט יוסף אומר שלפיצה אין כיסית. ודאי שפיצה היא פיתה ששמו עליה אוכל, וברכתה 'המוציא'.

ברכה על מצות

הרב אבא שאול אומר שעקרונותיה היה מקום לברך על מצות 'המוציא' גם במשך שאר השנה, מפני שהן נאפות עם ייעוד ללוות את הסעודה. מצד שני, הן נכססות, ועונות על הקריטריון של 'נכסס' בדומה לקרקרים ובייגלה. לכן נהגו בני ספרד לברך עליהם 'מזונות'.

מדבריו משמע שניתן להתייחס אל הכסיסה כסיבה, שהכסיסה עצמה הופכת את המאכל לפת הבאה בכיסנין. לחילופין, ניתן להתייחס אליו כסימן בלבד. בדרך כלל לא קובעים סעודה על מאפה נכסס. אך מצה, שנאפית לשם קביעות סעודה, תהיה פת, למרות שמצד הסימנים החיצוניים היא פת הבאה בכיסנין.

הרב עובדיה פוסק שיש לספרדים להתייחס למצה כפת הבאה בכיסנין, אלא אם כן האדם מתייחס אל המצה כפת. הבית דוד אומר שהמצה נאפית לקביעות סעודה, ולכן יש לברך עליה מזונות. בשו"ת הלל אומר פוסק כך, ואומר שאם המצה נאפית אחר הפסח לכאורה אכן יברכו עליה 'מזונות', מכיוון שאפייתה אינה לקביעות סעודה.

עיסה רכה ופנקייק

במסכת ברכות (דף מב ע"א) נאמר שעל "לחמניות" מברכים 'המוציא' רק אם קבע סעודה עליהם, בדומה לפת הבאה בכיסנין. בעלי התוספות מסבירים שהכוונה היא ל"ניבלש". הרשב"א חולק על כך בטענה שבלילתן רכה. עולה מהתיאור שמדובר בדבר שבלילתו רכה, ככל הנראה משהו דומה לקרפ או פנקייק.

בכדי לברר את הסוגיה הזאת פנינו לסוגיה נוספת:

בדף לו ע"ב ישנה מחלוקת אם טרוקנין חייבים בחלה. בהמשך מבואר שהכוונה היא לכובא דארעא. רב יוסף אומר שוודאי שמברכים על כובא דארעא מזונות. הגמרא מסיימת בכך שמר זוטרא קבע עליהם סעודה ובירך 'המוציא'. יתכן ורב יוסף ומר זוטרא חולקים בשאלה אם כובא דארעא היא כלחם או לא. אך יתכן ואינם חולקים, אלא מסכימים שדינה תלוי בקביעת סעודה, כדין פת הבאה בכיסנין.

הרמב"ם אכן משווה בין הטרקנין ובין פת הבאה בכיסנין.

מדברי הרא"ש עולה שיש שלושה מרקמים:

א. עיסה עבה, בצק של פת (שאם תאפה עם דברים נוספים או יישו אותה היא תהפוך לפת הבאה בכיסנין).

ב. עיסה רכה ביותר, שהיא אפילו אינה פת הבאה בכיסנין (מכיוון שאין לה תואר לחם). זו הטרייתא.

ג. דרגת ביניים. אם אופים אותו בתוך גומא, כלומר, באופן שמקנה לו צורה באפייה, זה מקבל צורת הפת. זהו הטרקנין. אך אם הבצק מתפשט על פני הכירה, אין עליו תורת לחם.

אם העיסה נעשית בתוך כלי שנותן לו צורה (כמו וופל בלגי) הרא"ש מתלבט, מכיוון שיתכן וניתן לזהות תואר לחם על התוצר, שאכן נראה אפוי ואורירי יותר.

בחזרה לדברי התוספות: בהקשר של הלחמניות, התוספות התלבטו על "נילש". המרדכי אומר שר"י הקפיד לאכול אותם רק תוך כדי סעודה בכדי להסתלק מן הספק. מצד שני, במקום אחר ר"י אומר שהלחמניות עליהן הגמרא דברה הן נילש, אם כך דינן כדין פת הבאה בכיסנין!

מהדרך בא תר"י מצטט את ר"י, עולה שיש להבחין בין סוגי נילש שונים: נילש רך ביותר לעולם לא יחשב ללחם. ואילו נילש עבה יותר, שכבר אינו עד כדי כך רך, דינו כפת הבאה בכיסנין.

מן הפוסקים עולה כך:

מוסכם שבלילה עבה היא לחם, אלא אם כן היא פת הבאה בכיסנין.

דין בלילה רכה שקבלה צורה בגומא שבכירה היא כדין פת הבאה בכיסנין.

לגבי בלילה רכה:

לפי המגן אברהם: בלילה רכה פוטרת מחלה, אך מעת שאפה אותה קבלה צורת הפת, ומעתה דינה כדין פת הבאה בכיסנין.

לפי הט"ז: מסתבר שיש בלילה רכה שאין לה תואר לחם, ולכן דינה אינו כדין פת הבאה בכיסנין. אך אין לנו דרך לדעת איזו בלילה אינה נחשבת פת, ולכן תמיד יש להחמיר ולהתייחס לזה כספק פת הבאה בכיסנין.

ב"ח, וכך משמע מהב"י: למה שלא תפח כלל באפייה אין תואר לחם, וברכתה לעולם 'מזונות'. בלילה דקה שתופחת באפייה מקבלת דין של פת הבאה בכיסנין (כאמור, הגבול בין שני אלה אינו מוגדר עד תום).

התלבטות זו משתקפת בדברי הפוסקים: בברכת ה', וזאת הברכה, ופסקי תשובות מוסכם שלקרפ אין צורת הפת, ועל כן לעולם ברכתו 'מזונות'. לוופל בלגי יש צורת הפת, ודינו כפת הבאה בכיסנין. לגבי פנקייק יש ספק – ברכת ה' נוטה לשייך אותו לפת

הבאה בכיסנין, אך ממליץ לא לאכול שלא בסעודה. בפסקי תשובות פוסק שפנקייק הוא כפת הבאה בכיסנין, ואילו וזאת הברכה כתב דברים שונים במקומות שונים בספר. מסתבר שאכן תלוי במרקם של הפנקייק ובתפיחה שלו תוך כדי הטיגון.

ביחידה זו למדנו את הגדרות פת הבאה בכיסנין. ביחידה הבאה נלמד את הלכות הפת הבאה בכיסנין, ועל סוגי עיסות שונות.